

Pécsi Tudományegyetem
Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kar

Irodalom- és kultúratudomány MA
Irodalomtörténet és összehasonlító
irodalomtudomány specializáció

HORVÁTH MARGARÉTA
AZ ISTENES ÉNEKEK RENDEZETLEN KIADÁSAI

Dr. Balázs Péter
egyetemi adjunktus
konzulens

Tartalom

Előszó.....	2
Az Istenes énekek rendezetlen kiadásai	2
<i>Balassa Bálint Istenes éneki, Bártfa, 1632 k.</i>	2
<i>Az tekintetes és nagyságos Gyarmati Balassa Bálintnak istenes éneki, Bécs, 1633</i>	4
<i>Balassa Bálint Istenes éneki, Lőcse, 1640 k.</i>	7
<i>Balassa Bálint Istenes éneki, Várad, 1652</i>	8
<i>Balassa Bálintnak istenes éneki, Bártfa, 1660 k.</i>	8
<i>Az néhai tekintetes és nagyságos vitéz úrnak, Gyarmati Balassa Bálintnak istenes éneki, Kassa, 1665.</i>	9
<i>A tekintetes és nagyságos vitéz úrnak, Gyarmati Balassa Bálintnak Istenes éneki, Nagyszombat, 1699</i>	10
Az Istenes énekek kiadástípusai.....	12
Az őskiadás tartalomjegyzéke és Tholnay Ferenc kézírata	13
Az őskiadás felépítése	15
Solvirogram Pannonius mint az <i>Istenes énekek</i> első közreadója	17
Rimay tervezete	21
A rendezetlen kiadások argumentumai.....	24
A rendezetlenség egy lehetséges magyarázata	28
Az őskiadás mint egység.....	28
Az edíciók felekezeti alapon való elkülönítéséről.....	29
A bécsi nyomtatvány szerkezete, az őskiadás felépítése.....	32
A bécsi kiadás mint kompozíció	38
Felhasznált irodalom.....	43

Előszó

Balassi Bálint és Rimay János vallásos költeményeinek antológiája, az ún. *Istenes énekek* nagy népszerűségnek örvendett a 17-18. században.¹ Az *Istenes énekek* tartalma folyamatos átszerkesztéseken esett keresztül, különböző szövegcsoporthoz (más szerzők versei, gyülekezeti énekek, imádságok) kerültek ki és be az egyes edíciókba.² Éppen ezért a kiadványok címe inkább mint gyűjtőfogalom értetendő, melyeknek törzsanyagát Balassi Bálint és Rimay János istenes énekei képezik.³

Az énekeskönyv első kiadásai jellemzően csak Balassi Bálintot jelölik meg szerzőként. Ezeket a kiadványokat a szakirodalom *összevegyítő*, vagy másként *rendezetlen kiadásoknak* nevezi. Jelenlegi tudásunk szerint hét ilyen edíció létezik. (Az életművek szétválogatása csak a 17. század közepén indult meg. Ennek a munkának a gyümölcsei lesznek az ún. *rendezett kiadások*.)⁴

A kérdésre, hogy Rimay János versei eleinte miért mesterének neve alatt jelentek meg, a Balassi-filológia mindez idáig nem adott kielégítő választ. A kutatást megnehezíti, hogy a kiadás körülményeiről is csak igen kevés információval rendelkezünk. A korai kiadványokat is csak erősen csonkult példányokból ismerjük. A korábbi irodalomtörténet-írás ezért igen gyakran kényszerül hipotézisekre, sejtésekre, megérzésekre hagyatkozni. Az alábbiakban elsősorban a vizsgált anyag leírására és az arra vonatkozó, helyenként nehezen átlátható szakirodalom áttekintésére vállalkoztam. Összefoglaltam az előttem járó kutatók álláspontját, s így az érvmenet ingatagnak érzett pontjain magam is csatlakozhattam a diskurzushoz.

Az *Istenes énekek* rendezetlen kiadásai

Balassa Bálint Istenes énekei, Bártfa, 1632 k.

RMNy S 1519

[A¹²-I¹², K¹]K² –K⁹ +? = [18]+ [1-200] 201-216+? pag. -12°

¹ H. HUBERT Gabriella, *Függelék: Balassi és Rimay istenes énekeinek kiadásai = A sajtókazai Radvánszky-könyvtár története*, Szeged, JATE Press, 1998. 110-118.

² A korai edíciók protestáns gyülekezeti énekeket is tartalmaztak, melyek egy idő után kikerültek a kiadásokból. A katolikus kiadás Nyéki Vörös Mátyás, a protestáns kiadás Pécseli Király Imre énekeivel bővült. A kiadványok végén prózai imádságok helyezkedtek el. Ez a rendezetlen edíciók esetében az *Isten eleibe felbocsátandó áhitatos imádságok*, a rendezett edíciókban a *Via Jacobaea*, azaz *Jákob pátriárkának oly úta, mely minden úton járó s bűjdöső igaz izraelitákat bátorságos és boldog derék útra igazgat, egynehány oktató regulák és istenes imádságok által* című gyűjtemény volt.

³ SINKA Zsófia, VADAI István, *Fától az erdő: Tanítványok, mesterek: Tanulmányok Balázs Mihály köszöntésére*, Szeged, 2008, 299–300.

⁴ A két költő műveinek szétválogatását Szenci Kertész Ábrahám végezte el a második váradi nyomtatvány sajtó alá rendezése során, ami 1656 körül jelenhetett meg; ennek előszavában a szerkesztő be is számol ebbéli tevékenységéről.

Balassi Bálint istenes énekeinek első kiadása, melyből ma nyolc levélnyi nyomtatványtöredéket ismerünk⁵. Az 1995-ben megtalált kiadvány létezését már Dézsi Lajos⁶ és Klaniczay Tibor⁷ valószínűsítette, mely a legnagyobb eséllyel 1632-ben jelenhetett meg. Ugyanis Dézsi feltételezése alapján a kiadvány Rimay János halálát (1631. január 7. és 9. között) követően kerülhetett kiadásra Bártfán.⁸ De mindenképpen még 1633 előtt, ugyanis ekkor jelent meg az Istenes énekek következő, bécsi kiadása, mely Klaniczay eredményei alapján bizonyíthatóan nem lehetett az editio princeps.⁹ Ebben az edícióban a két költő, Balassi és Rimay művei egymással összekeveredve jelentek meg, Balassi Bálint neve alatt. A Balassi-filológiában ezt a kiadványtípust rendezetlen- vagy összevegyítő kiadásnak nevezik. V. Ecsedy Juditnak a töredéken végzett vizsgálatai nyomán derült fény arra, hogy a nyomtatvány 1630 és 1635 között keletkezett a bártfai Klöss nyomdában¹⁰.

Az énekek első közreadója a konszenzus szerint egy Solvirogram Pannonius álnév mögé rejtőző szerkesztő lehetett¹¹. Az 1665-ös kassai edícióban ugyanis fennmaradt egy ekként szignált előszó, mely feltehetőleg az őskiadás énekei előtt is ott állhatott. Tudnivaló, hogy az *Istenes énekek* kiadásai nagymértékben eltérnek egymástól. Az idők során több erőteljes átszerkesztésen mentek keresztül, így a kassai kiadás az őskiadáshoz képest már jelentős változtatásokkal kerülhetett sajtó alá.

Az *Istenes énekek* első kiadásának szöveganyagáról máig kevés információval rendelkezünk. A (sokáig hipotetikus) őskiadás felosztását és a Balassi–Rimay énekrész tartalmát a téma kutatói kvázi azonosnak tartották az 1660 körül, úgyszintén Bártfán megjelent, szintén rendezetlen kiadásával.¹² Mindezt egy 17. század eleji, vegyes tartalmú kódex, az úgynevezett Tholnay-kézirat széljegyzeteire támaszkodva indokolták. Ez a gyűjtemény ugyanis tartalmazza

⁵ H. HUBERT Gabriella, i.m. 169–172. Szentmártoni Szabó Gézával az MTA könyvtárban találták.

⁶ DÉZSI Lajos, *Balassa és Rimay Istenes énekeinek bibliographiája = Rimay János munkái*, szerk. RADVÁNSZKY Béla, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1904, 6*.

⁷ KLANICZAY Tibor, *Hozzászólás Balassi és Rimay verseinek kritikai kiadásához*, Budapest, MTA I. OK XI, 1957, 265–338

⁸ A Szenci Kertész Ábrahám által a rendezett kiadások elé írt előszó így fogalmaz az azt megelőző kiadásokról: „Mivel az néhai, jó hírrel nével tündöklő vitéz Urnak, a' Tekintetes és Na[gysá]gos Gyarmathi BALASI BALINTNAK Istenes Eneki; Amaz jó emlékezetű, Istenben bódogul ki-múlt Néhai Nemes é[s] Nemzetes RIMAI JANOS ékes Enekivel annyira edgyüvé voltak elegyedvén, az elébbi **Bártfai, Lócsei**, sőt még a' **Várad**i első kibocsátásban-is, hogy, melyek legyenek a' meg-nevezet Ur elméjének Istenes rajzati, a' más fő fjemélynek vízfönt idvefséges találmányi, a' ki ugyan gyakran olvasta légyen-is, a' két rendbéli munkát, alig tudhatott (avagy ugyan nem-is) válfasztást közöttök tenni.”. A bejegyzés alapján Dézsi Lajos arra következtetett, hogy a rendezetlen kiadások ebben a sorrendben láttak napvilágot, azaz az őskiadás feltételezhetően Bártfán jelent meg.

⁹ KLANICZAY Tibor, i.m. 309.

¹⁰ V. ECSÉDY Judit, *Tipográfiai vizsgálódások az Istenes énekek körül*, MKSz, 1997, 201–205.

¹¹ DÉZSI Lajos, i.m. 23*.

¹² KLANICZAY Tibor, i.m. 309.

Balassinak és Rimaynak néhány énekét, melyek fölé egy kéz gondosan beírta a forrás vonatkozó lapszámozását.¹³ Ennek alapján Vadai István kísérletet tett az őskiadás tartalomjegyzékének rekonstrukciójára,¹⁴ melynek eredménye azonban vitatható.

A tartalmat illetően H. Hubert Gabriella felismeri, hogy az *Istenes énekek* első kiadása szoros kapcsolatban állhatott az 1593-ban Bártfán megjelent evangélikus gyülekezeti énekeskönyvvel (*Az keresztyén gyülekezetben való isteni dicséretnek*)¹⁵ és általában a bártfai szöveghagyománnyal.¹⁶

A ránk maradt töredék a kiadvány azon részéből való, amely a Balassi-Rimay verskorpust követő vegyes énekanyagot őrzi. Ebből tartalmaz négy verset részben vagy egészében.

<i>Istenes énekek, Bártfa, 1632</i>		
Szerző	Incipit	Oldalszám
Szegedi Gergely	Szükség keresztyénnek tudakozni...(t)	201
Bornemisza Péter	Panaszkodhatunk most országunknak ily nagy pusztaságán...	201
Tasnádi Péter	Látod, mely rövid, múlandó e világ...	210
-	Az gonosz természet megromlásáról...(t)	213

H. Hubert Gabriella megfigyelése, hogy a fentiek közül mindegyik megtalálható a gyülekezeti énekeskönyvben is. A versek kéziratos és nyomtatott változatait áttekintve a szerző a dolgozatom szempontjából két fontos tényre mutat rá. Az egyik, hogy ez a négy ének együttesen kizárólag az őskiadásban és a gyülekezeti énekeskönyvben fordul elő. A másik, hogy *Az gonosz természet megromlásáról...* kezdetű ének kivételével¹⁷ ezek a versek az *Istenes énekek* további kiadásában nem jelennek meg.

Az tekintetes és nagyságos Gyarmati Balassa Bálintnak istenes éneki, Bécs, 1633 RMNY 1599

¹³ Klaniczay, *Hozzászólás...i.m.* 307. Ez alapján Vadai István megkísérelte felvázolni az őskiadás tartalomjegyzékét.

¹⁴ VADAI István, *Balassi – Rimay Istenes énekének elveszett kiadásairól*, ItK, 1991. 63–73.

¹⁵ RMNy 713

¹⁶ H. HUBERT Gabriella, *i.m.*, 171

¹⁷ *Az gonosz természet megromlásáról...* kezdetű ének az 1593-as bártfai énekeskönyvben fordul elő először. A későbbiekben az *Istenes énekek* kiadásai vegyes énekrészének állandó darabja. - VADAI István, *Solvirogram Pannonius = A zsoltár a régi magyar irodalomban*, szerk. PETRŐCZI Éva, SZABÓ András, Bp., Károli Gáspár Református Egyetem–L'Harmattan, 2011

Balassi Bálint és Rimay János istenes énekeinek rendezetlen, katolikus szemléletű kiadása, mely Bécsben, Ferenczffy Lőrinc nyomdájában készülhetett 1633-ban. Szerkesztője Ferenczffy mellett a kiadványt a saját verseivel bővítő Nyéki Vörös Mátyás lehetett.¹⁸ A nyomtatvány érdekessége, hogy noha szöveganyagát több forrásból is ismerjük, vélhetőleg soha nem jelent meg, krúdában maradt.¹⁹ A kinyomtatott ívek csak közel hatvan évvel később, az 1699-es nagyszombati edíció részeként kerültek forgalomba.²⁰

A kiadványt sokáig az *Istenes énekek* első kiadásának tekintették. A ránk maradt példányok egyikét Varjas Béla találta meg Marosvásárhelyen, 1939-ben. Jóllehet Varjas a címlap hiányában is helyesen állapította meg, hogy a könyvecske Bécsben keletkezett, nem pedig Bártfán, mégis úgy gondolta, hogy a csonkult, címlap nélküli kötetben a korábban Dézsi által megsejtett őskiadást fedezte fel. Tévedésében több tényező is közrejátszott. Egyrészt a nyomtatvány megjelenését – helyesen – 1633 és 1635 közé datálta,²¹ mely terminus igen közel esett az őskiadás feltételezett megjelenési idejéhez (1632). Másrészt erre a kiadásra a kutatók számára már ekkoriban is ismeretes nagyszombati *Istenes énekek* címlapja úgy hivatkozik, mint a „bécsi első editió”-ra, s ezt az állítást Varjas fenntartások nélkül elfogadta. Klaniczay Tibor azonban rámutatott arra, hogy bizonyos szempontok alapján a bécsi kiadás szöveganyagából lehetetlen a bártfai majd a váradi kiadások leszármaztatása.²² Ennek értelmében az „első” nem az *editio princeps*, hanem az nagyszombati *Istenes énekek*et megelőző szövegkiadás megjelölése.²³

Azt a felismerését, hogy a bécsi kiadás valószínűleg soha nem hagyta el Ferenczffy Lőrinc nyomdáját, Vadai István Beniczky Péter Magyar Ritmusok című munkája segítségével világítja meg.²⁴ Ez a maga korában rendkívül népszerű kiadvány, két egységre oszlik: az első istenes és világi énekeket, a második, a Közöséges magyar példabeszédek c. mintegy 250 darab strófányi versikét tartalmaz. Az első rész azonban nem teljes egészében Beniczky műve, tudniillik abban nyolc Nyéki Vörös Mátyás és egy Rimay János által írott vers is olvasható.

¹⁸ Annak lehetőségét, hogy a bécsi kiadás összeállításában Nyéki Vörös Mátyás is szerepet vállalt Jenei Ferenc veti fel először. Erről bővebben: JENEI Ferenc, Az első Balassi-kiadás történetéhez, It. 1951. 345-346.

¹⁹ VADAI István, *Krúda = Magyar Művelődéstörténeti Lexikon LX: Minden kor (ágyod térde – zsúpra, aggnő). A főszerkesztő Kőszeghy Péter hatvanadik születésnapjára*. Szerk. BARTÓK István, CSÖRSZ Rumen István, JANKOVICS József, SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza., Budapest, rec.iti, 2011, 116–120; illetve NUZZO Armando, *Kísérőtanulmány a hasonmás kiadáshoz* = BALASSA Bálint, *Gyarmati Balassa Bálintnak Istenes éneki*, Bécs, 1633, hasonmás kiad. KŐSZEGHY Péter, kísérő tanulmány, Bp., 1994. (BHA, 29)

²⁰ BALASSI Bálint Összes művei, kiad. ECKHARDT Sándor, I, Bp., Akadémiai, 1951, 21.

²¹ VARJAS Béla, *Balassi Bálint „Istenes énekei”-nek első kiadása*, MKSz, 1940, 105–126.

²² KLANICZAY Tibor, Hozzászólás...i.m. 296-307

²³ KLANICZAY Tibor, Uo. 297.

²⁴ „Krúda.” = *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon LX...i.m.* 116-120

Fontos észrevétel, hogy ez a kilenc szerzemény akkoriban kizárólag az *Istenes énekek* bécsi kiadásában volt megtalálható. A legvalószínűbb ezért, hogy Beniczky ennek felhasználásával szerkeszthette saját verskötetét. Vegyük hozzá, hogy a bécsi kiadás Varjas által fellelt példánya a 190. lapon, egy vers közepén megszakad. Ennek okán kézenfekvőnek tűnik az a következtetés, hogy a nyomtatvány a végén is fogyatkozást szenvedett. Ebben az esetben ugyanakkor a Magyar ritmusok gyűjteményének nagy valószínűséggel őriznie kellene olyan Rimay- ill. Nyéki Vörös-énekeket, melyek a bécsi kiadásból a csonkulás miatt elvesztek. Ez azonban nincs így. A fenti szerzőkhöz köthető, addig ismeretlen énekek Beniczky verseskönyvéből nem kerültek elő.

A jelenségből Vadai arra következtet, hogy nemcsak a kutatók rendelkezésére álló (abban az időben) egyetlen fizikai egység szakad meg az 190. lapon, hanem az összes – jöllehet egy vers közepén, ámde éppen ívfüzethatáron. Feltehető tehát, hogy az ún. bécsi kiadás sosem készült el teljes egészében, ebből adódóan meg sem jelent Bécsben, hanem nagy valószínűséggel krúdában maradt.

Vadai hipotézisét Armando Nuzzo felfedezése igazolta, aki kevéssel ezután (1992-ben) a firenzei Biblioteca Nazionale magyar gyűjteményében ráakadt a tárgyalt nyomtatvány egy teljesebb egységére²⁵. Ez a firenzei példány tudniillik ugyanúgy a 190. lappal ér véget, mint a korábban ismert marosvásárhelyi. Varjas Béla és Holl Béla eredményeire támaszkodva²⁶ Nuzzo megerősíti, hogy a nyomtatvány két jól elkülönülő faszcikulusra oszlik, vagyis gyakorlatilag olyan módon került összeállításra, mint egy kolligátum.²⁷ Mindezt továbbgondolva a szerző felveti annak lehetőségét, hogy a félbemaradt nyomtatványhoz további elem is járulhatott volna.

Úgy lehet, a bécsi nyomtatvány jelentős mértékű átszerkesztésen eshetett át az őskiadáshoz képest, tartalma mégis nagyban árnyalhatja az *Istenes énekek* őskiadásáról kialakított képünket. A katolikus jellegű edícióban a felekezeti különbség ellenére ugyanis két protestáns gyülekezeti

²⁵ NUZZO, Armando, *Balassi Bálint Istenes énekeinek első bécsi és lőcsei kiadásáról*, MKSz, 1992, 348-351

²⁶ Varjas szerint még legalább egy faszcikulusnak kell követnie az általa elgondolt bécsi kiadást. Erről bővebben: VARJAS Béla, *Balassi Bálint „Istenes énekei”-nek...i.m.* 106.

²⁷ Gyarmati Balassa Bálintnak ...Uo. illetve HOLL Béla, *Ferenczffy Lőrinc. Egy magyar könyvkiadó a XVII. században*, Bp., 1980, 111.

ének is fennmaradt.²⁸ Ezeket más *Istenes énekek* kiadásokból nem ismerjük, azonban (Klaniczay szerint) az *editio princeps* minden bizonnyal magában foglalta azokat²⁹.

Az őskiadás töredéke – mint azt feljebb már említettem – szintén tartalmaz négy gyülekezeti éneket. Tudjuk, hogy ezek megtalálhatóak az 1593-ban Bártfán megjelent *Az keresztyén gyülekezetben való isteni dicséretetek* című evangélikus énekeskönyvben is. Ugyanakkor Szabó Géza azt is észrevételezte, hogy a bécsi kiadás gyülekezeti énekei szintűgy megvannak a nevezetes bártfai énekeskönyvben.³⁰

Incipit	Oldalszám		
	<i>A keresztyén gyülekezetben való Isteni dicséretetek, Bártfa, 1593</i>	<i>Istenes énekek, Bártfa, 1632</i>	<i>Istenes énekek, Bécs, 1633</i>
Szánja az Úristen híveinek...	64	-	106
Nagy keserves...	217	-	113
Szükség a keresztyénnek tudakozni...	281	201 (t)	-
Panaszkodunk most országunknak ily nagy pusztaságán...	340	201	-
Látod, mely rövid, múlandó e világ...	381	210	-
Az gonosz természet megromlásáról...	382	213 (t)	-

Balassa Bálint Istenes éneki, Lőcse, 1640 k.

Balassi Bálint és Rimay János énekeinek rendezetlen kiadása, melyből nem maradt ránk példány. Meglétére a Szenci Kertész Ábrahámtól származó előszó alapján következtethetünk, mely az 1656 körül Váradon keletkezett első rendezett edícióban jelent meg.³¹

²⁸ Szegedi Kis István *Szánja az Úristen*, illetve Németi Ferenc *Nagy keserves szívvel* kezdetű énekei.

²⁹ Véleménye szerint ezek a protestáns felekezeti énekek csak úgy kerülhettek be a győri kanonok, Nyéki Vörös Mátyás által szerkesztett kötetbe, ha az őskiadásban is szerepeltek. Erről bővebben: KLANICZAY Tibor, *Hozzászólás...i.m.* 302.

³⁰ Idézi Vadai István. Lásd.: VADAI István, *Fától az erdő. Balassi Bálint költészetének kéziratos és nyomtatott hagyománya*. Közreadja: FAZEKAS Sándor, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, Bp. 2021. 198.

³¹ Ld. a 8. lábjegyzetet.

Balassa Bálint Istenes éneki, Várad, 1652

RMNY 2454

Balassi Bálint és Rimay János istenes énekeinek rendezetlen, feltehetően protestáns kiadása. Példánya nem maradt fenn, Szenci Kertész Ábrahámnak az 1656 körül megjelent Váradi kiadás elé írt előszava utalhat rá.³² Klaniczay Tibor talál bizonyítékot meglétére: a rendezetlen kiadások függelékét képző *Isten eleibe, fölbocsátandó áhítatos imádságok*³³ című gyűjtemény fennmaradt példánya segítségével, mely 1652-ben Váradon jelent meg.³⁴

Balassa Bálintnak istenes éneki, Bártfa, 1660 k.

RMNY 2890

Balassi Bálint és Rimay János istenes énekeinek rendezetlen, protestáns kiadása. Az edícióból egyetlen címlap nélküli, töredékes példány maradt fenn, mely a D₂ levéllel, a 33. számozott lappal kezdődik. A nyomtatvány igen hiányos: a 233-tól a 250-ig, illetve a 295-től a 330-ig terjedő lapok hiányoznak, a 284-től a 290-ig átlósan csonkultak, a 335–338. lapok pedig erősen sérültek. A kiadvány mellékletéből (*Isten eleibe fölbocsátandó áhítatos imádságok...*) azonban kiderül, hogy a könyv Bártfán, Klösz Jakab nyomdájában jelent meg. Címe valószínűleg megegyezhetett az 1665-ben Kassán megjelent *Istenes énekek*-kiadásával (*Az néhai tekintetes és nagyságos vitéz úrnak, Gyarmati Balassa Bálintnak istenes éneki...*), mely a 198. oldaláig e kiadás utánnyomata.³⁵

A címlap hiányában Dézsi úgy gondolta, hogy a második bártfai edíció az általa megsejtett őskiadást követően nem sokkal, valamikor 1635–1640 között látott napvilágot.³⁶ A *terminus post quem* megállapítása során az énekeskönyv 342. lapján található Pécseli Király Imre-vers kolofon-adataira hagyatkozik, mely szerint a mű 1631-ben íródott.³⁷ (NB egy másik Pécseli-ének 1634-re keltezi magát, valószínűleg tehát ennek okán nem azonosította az – akkor még csak feltételelesen – 1632-re datált őskiadással sem Dézsi, sem Klaniczay Tibor.)³⁸ V. Ecsedy Judit tipográfiai vizsgálata ezzel szemben jóval későbbi, 1660 körüli megjelenést valószínűsít.³⁹

³² Ld. a 8. lábjegyzetet.

³³ RMK I. 865

³⁴ KLANICZAY Tibor, *Hozzászólás...i.m.* 314.

³⁵ DÉZSI Lajos, *Balassa és Rimay Istenes énekeinek...i.m.* 20*.

³⁶ DÉZSI Lajos, *Balassa és Rimay Istenes énekeinek...Uo.* 7*.

³⁷ „Ezerhatszáz után harmincegyedikben,
Mikor magyar magyart prédálta frigyében,
Írám ezt nagy búmban, mint egy kék mirigyben,
Isten jobbitson meg minket ily igyünkben.”

³⁸ Uo. 6*.; KLANICZAY Tibor, *Hozzászólás...i.m.* 296–297.

³⁹ V. ECSÉDY Judit, *Tipográfiai vizsgálódások...i.m.* 202.

Dézsi Lajos a további rendezetlen kiadások alapján megállapítja, hogy a kötet elejéről hiányzó rész mintegy tíz lappal több annál, mint amennyit az elveszett versanyag igényelne.⁴⁰ Ezt Dézsi szerint valószínűsíthetően egy hosszú előszó foglalta el. Szerinte ez az 1665-ös kassai kiadás élén álló szöveggel lehet azonos, melyet egy bizonyos Solvirogram Pannonius szignált. Ezt továbbgondolva Dézsi azt is megkockáztatja, hogy az előszó már az őskiadásban is megjelenhetett. Vagyis az álnév mögött Balassi Bálint és Rimay János kinyomtatott műveinek első sajtó alá rendezője állhat.⁴¹

Az néhai tekintetes és nagyságos vitéz úrnak, Gyarmati Balassa Bálintnak istenes éneki, Kassa, 1665.

RMNY 3197

A Balassi-Rimay istenes énekeknek rendezetlen, protestáns kiadása, mely 1665-ben Kassán, Markus Severini özvegyénél jelent meg. A kis alakú (12°) kiadvány a 198. oldaláig az 1660 körül megjelent bártfai edíció utánnyomata.⁴² Ahhoz hasonlóan (mint a rendezetlen kiadásokban általában) ennek is mellékletét képezi az *Isten eleibe fölbocsátandó áhitatos imádságok...* című gyűjtemény.

Az egyetlen ránk maradt példány töredékeit Pauer János püspök áztattatta ki egy könyvtáblából s köttette egyetlen könyvvé 1881-ben. A példányról Vadai István kimutatta, hogy tulajdonképpen két különböző kiadásból van összeállítva. A kettő közül az első (A) egységben⁴³ a bártfai edíciót követve helyezkednek el a szövegek, míg a második⁴⁴ (B) a rendezett kiadásokat követi,⁴⁵ az ezt új számozással követő *Áhitatos imádságok...* (C)⁴⁶ pedig újra az A-hoz kapcsolódik.⁴⁷

A kiadvány előszavának terjedelme nyolc lap (A2r–A7v). Az egyes ívfüzetek terjedelme 12 levél. Egy levélen 18 szövegsor fér el. A fejlécek a kiadások szerint elkülönülnek a nyomtatványban: az A rész felirata „Balassa Bálintnak | Istenes Eneki”, melyet – a C-hez hasonlóan – línea választ el a főszövegtől, míg a B fejlécében „ISTENES | ENEKEK” olvasható.

⁴⁰ DÉZSI Lajos, *Balassa és Rimay Istenes énekeinek...* Uo. 8*.

⁴¹ Uo. 23*-25*.

⁴² DÉZSI Lajos, *Balassa és Rimay Istenes énekeinek...* i.m. 20*.

⁴³ A1r–A7v+1–198.

⁴⁴ 301–394.

⁴⁵ A rendezett kiadások énekeinek szövegváltozatait közli. Erről bővebben: VADAI István, *Balassi, Rimay és...*, i.m. 433-467.

⁴⁶ 145–168.

⁴⁷ VADAI István, *Balassi, Rimay és...*, i.m. 433-467.

A kassai kiadás az első olyan rendezetlen típusú nyomtatvány, melynek fennmaradt az előszava. A szövegben a szerző igyekszik röviden áttekinti Balassi Bálint munkásságát, ám ebből különös módon elsősorban a szerelmes verseket emeli ki. Mint írja, azok miatt többen elmarasztalják Balassi költői gyakorlatát. Szót ejt a Balassi-énekek keletkezésének forrásairól, körülményeiről és utóéletéről. Így azt is megemlíti, hogy a költő életművének egy részét némelyek igyekeznek saját nevük alatt feltüntetni. Az előszót egy Balassi-strófákban íródott záróvers fejezi be, melynek szövege nagyfokú hasonlóságot mutat Rimay János Elogiumának első versszakával.⁴⁸

Az előszó szerzője egy Solvirogram Pannonius álnéven tevékenykedő szerkesztő, akinek személye máig ismeretlen. A szöveg a szakirodalom egyöntetű véleménye szerint feltehetőleg nem a kassai kiadáshoz készült, hanem már az első rendezetlen (bártfai) kiadás elején is ott állhatott, vagyis Solvirogram lehet az első közreadója a Balassi és a Rimay által írt istenes énekeknek.⁴⁹

A tekintetes és nagyságos vitéz úrnak, Gyarmati Balassa Bálintnak Istenes éneki, Nagyszombat, 1699

Balassi Bálint és Rimay János istenes énekeinek rendezetlen kiadása, mely 1699-ben jelent meg, Nagyszombatban, Hörmann János nyomdájában. A fametszetes képekkel illusztrált kiadvány a 118. oldaláig megegyezik a bécsi edícióval. A 119. lapot a nyomdász újrasedett, hogy a 120. oldaltól teljesen új anyagot közölhessen.

A nagyszombati kiadás, ahogy arra a címlapján szereplő megjegyzés is jelzi, szöveganyagát közvetlenül a bécsi kiadásból meríti.⁵⁰ Eckhardt Sándor a két nyomtatványt (sajtóhibák, betűkopások, vízjelek) összevetve megállapítja, hogy azok ténylegesen azonosak egymással. Ezt azzal magyarázza, hogy Hörmann a bécsi kiadás maradékíveit felhasználva készítette el a saját kiadványát.⁵¹ Vadai István később rámutat arra (lásd fent), hogy ehhez a bécsi kiadásnak irreálisan nagy példányszámban kellett volna megjelennie, ezért valószínűbb, hogy meg sem jelent, krúdában maradhatott.⁵² E teória mellett szól az is, hogy Ferenczffy Lőrinc

⁴⁸ FERENCZI Zoltán, *Rimay János (1573 – 1631)*, Bp, 1911, 30.; KLANICZAY, i.m., 297–298; VADAI István, *Hozzászólás a Hozzászóláshoz = A szerelem költői: Konferencia Balassi Bálint születésének ötödfélszázadik, Gyöngyösi István halálának háromszázadik évfordulóján, Sárospatak, 2004. május 26-29., szerk.: SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza*, Bp, Universitas, 2007. 141–175.

⁴⁹ DÉZSI Lajos, i.m. 23*.

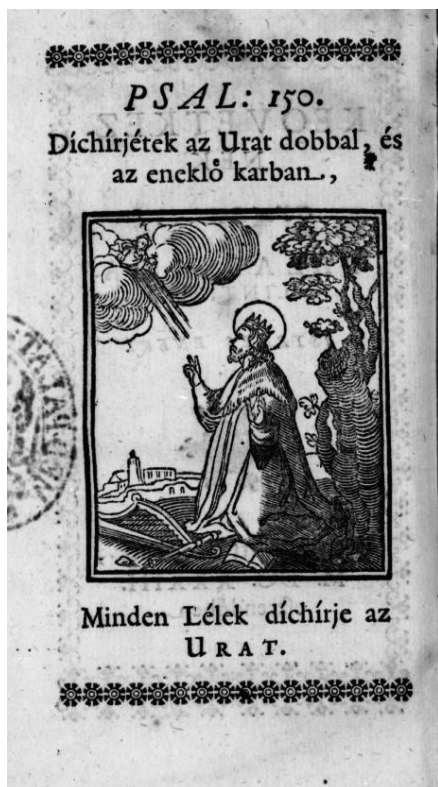
⁵⁰ „A tekintetes és nagyságos vitéz úrnak, Gyarmathi Balassa Bálintnak Istenes éneki, melyek a bécsi első edícióból most újonnan kinyomtatattak Nagyszombatban, az academiai betűkkel Hörmann János által, 1699. esztendőben” A bejegyzésről bővebben: KLANICZAY Tibor, *Hozzászólás...*i.m. 296-307

⁵¹ BALASSI Bálint *Összes művei...*i.m. 21.

⁵² „Krúda.” = *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon LX...*i.m. 117.

nyomdászfelszerelése, mellyel a bécsi kiadás is készült, ebben az időszakban Hörmann birtokában volt.⁵³

A nagyszombati kiadás címlapját a bécsi nyomtatványával Armando Nuzzo veti össze.⁵⁴ Mindkettő verzóját egy Dávid királyt ábrázoló fametszet díszíti, ugyanakkor a metszetek nem azonosak egymással. Feltehetőleg a bécsi kiadás címlapjához felhasznált metszetdúc már nem állhatott Hörmann János rendelkezésére, ezért azt egy hasonlóval helyettesítette.

1. ábra

Az 1633-as bécsi kiadás címlapjának verzóján megtalálható metszet

2. ábra

Az 1699-es nagyszombati kiadás címlapjának verzóján megtalálható metszet

A nagyszombati edíció a 120. oldaltól kezdődően több olyan Balassi-éneket is közöl, melyet előtte a rendezetlen kiadások nem tartalmaztak. A jelenséget Eckhardt Sándor azon felismerése magyarázza, mely szerint a szövegkorpusz egy további forrással, méghozzá az 1670-es lőcsei kiadvánnyal mutat rokonságot.⁵⁵ Azt a kérdést, hogy egy rendezett kiadás ismeretében a nagyszombati edíció miért marad mégis rendezetlen, Kőszeghy Péter

⁵³ CZAKÓ Elemér, GÁRDONYI Albert, IVÁNYI Béla; *A Királyi Magyar Egyetemi nyomda története 1577-1927*. Bp. 1927. 40-41

⁵⁴ NUZZO, Armando, *Balassi Bálint Istenes énekeinek...i.m.* 349.

⁵⁵ BALASSI Bálint *Összes művei...Uo.*

üzletpolitikai szempontokra hivatkozva válaszolja meg; az ívek újrahasznosításával ugyanis számottevő nyomdai költséget lehet megspórolni.⁵⁶

Az Istenes énekek kiadástípusai

Dézsi Lajos az *Istenes énekek* kiadástörténetének első áttekintője, az edíciókat bár még nem sztemmán ábrázolta, de azokat négy csoportra különítette el.⁵⁷ Bár leszármazásukat alapvetően lineárisan képzelhette el,⁵⁸ ahogy később Eckhardt Sándor is tette,⁵⁹ az általa meghatározott terminusokat a mai napig használja a szakirodalom.

Dézsi a bécsi kiadás ismeretének hiányában a rendezetlen kiadásokat az úgynevezett *bártfai típusba* sorolta, ahol Balassi Bálint és Rimay János énekei nincsenek különválasztva. Ezt követően a rendezetlen kiadásokból három csoportot képezett aszerint, hogy azokban megtalálhatóak-e azok a Rimay által szerzett rövid elmélkedések, melyeket az egyes versek élére szánt. A lőcsei típusba tartoznak azok a kiadások, ahol az énekek előtt a költőtől származó hosszú, prózai tartalom szerepel, szemben a kolozsvári vagy debreceni típussal, ahol ezeket kétsoros versecskék helyettesítik. Kombinált kiadásnak pedig azt nevezi Dézsi, ahol mindkettő megtalálható.

Klaniczay Tibor a későbbiekben, már a bécsi kiadás ismeretében, a rendezetlen kiadásokat is két csoportra osztja az edíciókban szereplő énekek és azok sorrendje alapján. Így a továbbiakban beszélhetünk külön bécsi, illetve bártfai típusról. Az így kialakult felosztás alapján az egyes edíciókat az alábbiak szerint csoportosíthatjuk,⁶⁰ azokat az kiadásokat, melyekből nem maradt ránk példány, csillaggal jelöltem:⁶¹

Típusok	Kiadások
Bártfai típus	Bártfa, 1632 Bártfa, 1660 k. Lőcse*, 1640 k. Várad*, 1652 k.

⁵⁶ KÖSZEGHY Péter, *A Balassi-szöveghagyomány néhány kérdéséről*, ItK, 1985, 87.

⁵⁷ DÉZSI Lajos, *Balassa és Rimay Istenes énekeinek...i.m.* 6*.

⁵⁸ A rendezetlen kiadások esetében. Ezzel kapcsolatban Vadai István és Sinka Zsófia a következőképpen fogalmaz: „...az egyes típusok azonban egymással nem keveredhetnek még akkor sem, ha időrendben felváltva követik egymást.Nagyjából úgy gondolhatjuk el tehát a meg nem rajzolt leszármazási ábrát, mintha a rendezetlen kiadások lineáris vonalán a negyedik várad kiadástól kezdve két külön ág indulna el, a lőcsei és a kolozsvári típus önálló vonala. Ez a két vonal csak egyetlen egyszer, az 1702-es kombinált típusú kiadás esetében kontaminálódott.” = SINKA Zsófia, VADAI István, *i.m.* 414

⁵⁹ BALASSI Bálint *Összes művei...i.m.* 3-19.

⁶⁰ A kiadásokat 1702-ig listáztam, ekkor jelenik meg ugyanis az általunk ismert egyetlen, a kombinált típusúhoz sorolható edíció, melynek nyomtatási helyét nem ismerjük. A bécsi típusúhoz soroltam a nagyszombati kiadást, mivel az a Balassi-Rimay részben az általam vizsgált rendezetlen kiadásokat követi.

⁶¹ H. Hubert Gabriella vizsgálódásai alapján: H. HUBERT Gabriella, *i.m.* 110-114.

	Kassa, 1665
Bécsi típus	Bécs, 1633 Nagyszombat, 1699
Lőcsei típus	Várad, 1656 k. Lőcse, 1666 Lőcse, 1670 Lőcse, 1671 Pozsony, 1676 Bártfa, 1679 Lőcse, 1683 Lőcse, 1690 Lőcse, 1693 Lőcse, 1695 Lőcse, 1698 Lőcse, 1700
Kolozsvári vagy debreceni típus	Kolozsvár, 1677 Kolozsvár, 1681 Kolozsvár, 1691 Debrecen, 1692 Kolozsvár, 1701
Kombinált típus	Nyomtatási hely nélkül, 1702

Az őskiadás tartalomjegyzéke és Tholnay Ferenc kézirata

Az *editio princeps* szöveganyagának meghatározásával kapcsolatban Klaniczay Tibor emel ki több olyan lényeges szempontot, melyek segítségével teljesebb képünk lehet az *Istenes énekek* első kiadásáról. Jóllehet a bártfai nyomtatványtöredéket nem ismerhette, mégis azt valószínűsítette, hogy az *Istenes énekek* őskiadása részben XVI. századi, kifejezetten protestáns kiadványokból vesz át verseket. Elképzelését az 1633-ban megjelent katolikus szemléletű bécsi edícióra alapozza,⁶² melyben olyan protestáns szerzők művei jelentek meg, mint Szepsi Csombor Márton, Szegedi Kis István vagy Németi Ferenc.⁶³ Véleménye szerint egy, a győri kanonok, Nyéki Vörös Mátyás által szerkesztett kötetbe csakis úgy kerülhettek be ezek az

⁶² Erről bővebben: Klaniczay, *Hozzászólás...i.m.* 303.

⁶³ A későbbiekben Szentmártoni Szabó Géza kimutatja, hogy az *Istenes énekek* anyagában megtalálható gyülekezeti énekek egy része, mint például Szegedi Kis István *Szánja az Úristen...*, illetve Németi Ferenc *Nagy keserves szívvel...* kezdetű versei egyedül *Az keresztyén gyülekezetben való isteni dicséretnek* című, 1593-ban Bártfán megjelent evangélikus gyülekezeti énekeskönyvben fordulnak elő együttesen. (Ld. 30. lábjegyzet) Ez a nyomtatvány ugyanakkor nem lehet kizárólagos forrása az *Istenes énekek*nek, ti. Szepsi Csombor Márton *Egekben lakozó szentséges háromság...* incipitű éneke, bár protestáns jellege ellenére helyet kap a bécsi kiadásban, a bártfai gyülekezeti énekeskönyvben nem fordul elő.

énekek, ha azok már annak forrásában is megtalálhatóak voltak. Ez annál is valószínűbb, hiszen az úgyszintén protestáns második bártfai kiadás már elhagyja ezeket az énekeket.

Klaniczay hívja fel a figyelmet a Tholnay Ferenc-gyűjteményre is. Mint fentebb már említettem, ebben a kéziratban az *Istenes énekek* egy ma már nem ismert kiadására vonatkozóan jegyezték fel lapszámokat.⁶⁴ Klaniczay sejtése szerint ez a bártfai kiadástól eltérő alakú, de azzal annak 245. lapjáig azonos elrendezésű nyomtatvány lehetett. A Tholnay Ferenc-gyűjtemény csak a Balassi- és Rimay-versekhez, tehát Nyéki Vörös Mátyás illetve Pécseli Király Imre énekeihez nem közöl lapszámot. Vagyis ezek a beírások egyenesen az őskiadásra utalhatnak, tudniillik abban – így Klaniczay – az utóbbi két költő művei nem jelentek meg.⁶⁵

Klaniczay abbéli meggyőződését, hogy a gyülekezeti énekeskönyvek az *Istenes énekek* egyik lehetséges forrásai volnának, Szentmártoni Szabó Géza és H. Hubert Gabriella felfedezése igazolta.⁶⁶ Ők azonosították ugyanis azt a bizonyosan az őskiadásból származó, 8 levélnyi töredéket, melyen valóban protestáns gyülekezeti énekek olvashatóak.

Ezáltal válik ellenőrizhetővé Vadai István hipotetikus őskiadás-tartalomjegyzéke, melyet néhány évvel a felfedezés előtt készített. Ennek egyetlen tételét érdemes most kiemelni. Vadai a Tholnay-kézirat bejegyzései és a második bártfai kiadás alapján – az énekek terjedelmének arányát állandónak tekintve⁶⁷ – úgy számolt, hogy az őskiadás 198. lapján (ameddig számításai tartottak)⁶⁸ a *Vigasságom mint fordula...* kezdetű vers következett.

Csak hogy ez nem lehetett így.⁶⁹ Tudnivaló ugyanis, hogy az *editio princeps* első ránc maradt lapján, a 201-en Szegedi Gergely költeményének (*Szükség keresztyénnek tudakozni...*) egy részlete található, a 16. strófa végétől a 19. strófáig bezárólag. S minthogy az egyes lapokon legfeljebb 4 és fél versszak foglal helyet, a 197. vagy 198. lapon minden kétséget kizáróan ennek az éneknek kellett kezdődnie.

⁶⁴ Klaniczay, *Hozzászólás...i.m.* 307-309.

⁶⁵ Uo. 307.

⁶⁶ H. HUBERT Gabriella, *i.m.*, 170-171.

⁶⁷ Kőszeghy Péter eljárásának segítségével. Kőszeghy meglátása szerint abban az esetben, ha két azonos tartalmú kiadványt hasonlítunk össze, az énekek terjedelmének aránya állandónak tekinthető az egyes kiadványokban. VADAI István, *Balassi – Rimay Istenes énekinek...i.m.* 63–73. A módszerről bővebben: KŐSZEGHY Péter, *A Balassi-szöveg hagyomány néhány kérdéséről*, ItK, 1985. 76-89

⁶⁸ Vadai István tartalomjegyzékének utolsó eleme a *Vigasságom mint fordula...* incipitű ének, feltehetően azért, mert második bártfai kiadásban ezt követően Pécseli Király Imre énekei következnek. Ezekről Klaniczay nem feltételezi, hogy helyet kaptak volna abban az énekeskönyvben, amire a Tholnay kézirat hivatkozik. Erről bővebben: ⁶⁸ KLANICZAY, *Hozzászólás...i.m.* 307

⁶⁹ Vadai István a tartalomjegyzék készítésekor még nem ismerte a töredéket, annak, hogy később változtatott-e az eredeti koncepción, nincs (publikus) írásos nyoma.

Ugyanakkor ha Vadai István számításai helyesek, az csak egyetlen dolgot jelenthet: hogy alkalmasint nem az őskiadás tartalomjegyzékét rekonstruálta, hanem egy általunk nem ismert kiadásét. Sokkal inkább lehetséges, hogy a Tholnay-kéziratban feltüntetett lapszámok egy, az első edíciót követő rendezetlen típusú kiadványra utalnak. Erre a számozásra hagyatkozva valószínűsíthető, hogy ebben a második bártfai kiadáshoz közel álló nyomtatványban vélhetőleg gyülekezeti énekek már nem kaptak helyet, illetve a szöveganyag még Pécseli Király Imre verseivel sem került bővítésre.⁷⁰ Jelenlegi tudásunk szerint ilyen az első lőcsei vagy az első váradi kiadás, melyeknek nem maradt ránk példánya.

Az őskiadás felépítése

Az általunk ismert legkorábbi két rendezetlen kiadás egyaránt igyekszik elkülöníteni Balassi és Rimay énekeit a más költőktől származó művektől. Ezt a szándékot a fejlécek is tükrözik.

Kiadvány	Élőfej	
[Bécs, 1633]	BALASSA BALINTNAK ISTENES ENEKI.	ISTENES ENEKEK.
Bártfa, 1660 k.	Baláffa Bálintnak Iftenes Eneki.	Külömb külömb fele Iftenes Enekek.

Emlékezzünk: az őskiadásból mindössze 8 levélnyit ismerünk, melyek azonban nem Balassi- vagy Rimay-verseket, hanem gyülekezeti énekeket tartalmaznak. Ismeretes, hogy ezek az énekek – *A gonosz természet megromlásáról*⁷¹ kivételével – további ránk maradt *Istenes énekek*-kiadásban nem jelentek meg. Azt, hogy ezek a költemények mégis az őskiadás részét képezték meg, a fejlécben olvasható *Baláffa Bálintnak | Iftenes Eneki.* felirat szavatolja. Mindezek okán a töredéket megtaláló H. Hubert Gabriella és a nyomában járó Vadai István egyaránt úgy gondolja, hogy ezek a költemények az *editio princeps* függelékében⁷² foglalt vegyes énekrészhez⁷³ tartoztak.

Ebben az esetben viszont nagyon meggondolkodtató, hogy a szóban forgó anyagrész nem kapott külön fejléctet, hanem (alighanem folytatólagosan) Balassi Bálint neve alatt jelent meg. Akárcsak a későbbi rendezetlen kiadások Balassi-részében közölt, de nem tőle származó

⁷⁰ Abban az esetben, ha perdöntőnek tekintjük Klaniczay Tibor érvelését, miszerint a Pécseli-énekek azért nem kerülnek meghivatkozásra a Tholnay-gyűjteményben, mert azok nem szerepeltek a szóban forgó kiadásban.

⁷¹ RPHA 0007

⁷² H. HUBERT Gabriella, *i.m.*, 170.

⁷³ SINKA Zsófia, VADAI István, *i.m.* Szeged, 2008, 299–311.

költemények esetében, melyek fölött nem egyszer a tényleges szerző nevét is feltüntetik a szöveggondozók.⁷⁴

Ahogy a későbbi *Istenes énekek*-kiadásokéban, úgy az első edíció esetében sem valószínű, hogy az szándékosan hallgatná el az egyes versek alkotóinak nevét. Ezt a feltevésemet a következő jelenség támasztja alá. Az ősnymtatványból ránk maradt nyolc levélen olyan művek találhatók meg, melyek az 1593-ban megjelent bártfai gyülekezeti énekeskönyvből származnak.⁷⁵ Közülük az evangélikus gyűjtemény két ének szerzőjét nevezi meg a vonatkozó argumentumokban, az egyik Bornemisza Péter,⁷⁶ a másik Tasnádi Péter.⁷⁷ Az *Istenes énekek* első kiadása az előbbi argumentumát valamilyen okból elhagyja, a Tasnádi-verséét ugyanakkor szó szerint, vagyis a szerzői névvel együtt átveszi.

Az *editio princeps*, úgy lehet, nem különíti el a Balassi-énekeket a más költőktől származó, esetenként azonosítatlan munkáktól, ami voltaképpen a versanyag keveredését is okozhatta. Nem zárható ki ezért, hogy az eddig összevegyítőnek gondolt korai kiadásokban már egyfajta rendszerezés mehetett végbe, melynek során az apokrif tartalom részben kikerült a szöveggörpusból vagy átkerült az úgynevezett vegyes énekrészbe.

A fentiek fényében talán az őskiadás feltételezett megjelenését (1632) követő évben kiadott bécsi *Istenes énekek* anomáliái is érthetőbbé válhatnak. Tudjuk, hogy ez a kötet jelentős átalakításon esett keresztül. Ide tartozik, hogy a szerkesztő megbontja Rimay János *Epicédiumát*, s énekeit a többi közléstől eltérő sorba rendezi. Vagy hogy a témabeli azonosság okán⁷⁸ Nyéki Vörös Mátyás hét bűnbánó zsoltárát is beilleszti a versanyag Balassi–Rimay-részébe. Noha ez utóbbi s bizonyos egyéb mozzanatok katolizáló szándékra engednek következtetni, ennek ellenére e nyomtatványban több olyan költemény is megtalálható, melyek általában protestáns gyűjteményekben fordulnak elő.⁷⁹ Ilyen szempontból valószínűsíthető, hogy a kiadás összeállítása során mégsem a felekezeti hovatartozás lehetett az egyetlen kritérium. Talán némi attribúciós igény is munkál a háttérben.

⁷⁴ Úgy mint Kanizsai Pálfi János *Dicsőült helyeken*... kezdetű éneke, illetve Rimay János *Epicédiumának* versei vagy a bécsi kiadásnak a Nyéki Vörös Mátyástól származó hét bűnbánó zsoltár esetében.

⁷⁵ H. Hubert Gabriella textológiai vizsgálata alapján: H. HUBERT Gabriella, *i.m.*, 171.

⁷⁶ BORNEMISZA Péter, *Panaszolkodunk most országunknak ily nagy pusztaságán* (RPHA 1171)

⁷⁷ TASNÁDI Péter, *Látod, mely rövid, mulandó e világ* (RPHA 0830)

⁷⁸ A bővítéssel kapcsolatban a bécsi kiadás szerkesztője így fogalmaz: „Nota Bene. Ez ötvenedik psalmus; mivelhogy szent Dávid Királynak az hét penitencia tarto Soltári közül egyik : Jó és heles alkalmatosságért, az több psalmusokis, mellyek hasonló versek módgyára fordittattanak ide helyhez tettenek”

⁷⁹ Ezek feltehetően az őskiadásban is helyet kaptak. Erről bővebben: KLANICZAY Tibor, *Hozzászólás...i.m.* 302.

Solvirogram Pannonius mint az *Istenes énekek* első közreadója

Az *Istenes énekek* korai kiadásai szerencsés esetben is csak töredékes formában maradtak ránk. A rendezetlen edíciók közül mindössze egyetlen kiadványnak, az 1665-ben Kassán keletkezett nyomtatványnak ismerjük az előszavát. A forrásanyag kiadástörténetét elsőként feldolgozó Dézsi Lajos úgy vélekedett, hogy ennek szövege állhatott az *editio princeps* élén is.⁸⁰ A feltevés a mai napig a konszenzus szerves részét képezi.⁸¹ Az előszó szerzőjének, Solvirogram Pannoniusnak a kilétét azóta is sokan próbálták meg felfedni, hiszen a fentiek szerint az ő személyében az *Istenes énekek* első kiadóját lehet tisztelnünk.

(*Anagramma.*) Ehhez többen a Solvirogram Pannonius névből indultak ki. Dézsi Lajos megfejtésre váró anagrammaként azonosítja, melyet a későbbiekben Szörényi László kísérel meg feloldani.⁸² Elképzelése szerint ez a következőképpen értelmezhető: OLOR Pannonius SVI GRAM(MATICUS), azaz „a pannóniai hatyú önmagát magyarázza”. Szörényi úgy gondolja, ez a megfejtés tökéletesen illeszkedik a kötet gondolatvilágába, melynek célja a szöveg tisztaságának helyreállítása és az egyes irodalmi hatások kimutatása, továbbá jól tükrözi azt a grammatikusi-filológusi-kommentátori álláspontot, melyet maga Rimay János is képviselt. Rimay személye ekként párhuzamba állítható Apollóval, a költészet istenének pedig közismerten a hatyú a szimbóluma.

(*Jelmondat.*) Eckhardt Sándor az álnevet egy latin jelmondat, a *Soli viro gratiam* rövidítésének véli, melyből azonban nem lehet konkrétan az előszó szerzőjének személyére következtetnünk.⁸³ Eckhardt véleménye szerint Solvirogramot Rimay valamely közeli tisztelőjében kell keresnünk, mint például a munkáit egybegyűjteni kívánó Madách Gáspárban vagy annak sógorában, az irodalompártoló Ráday Andrásban. De azt sem tartja kizártnak, hogy az ún. „szepesi humanisták” környezetéből került ki viselője, mint például Darholcz Kristóf.

(*Kiadásterv.*) Bóta László megfigyelése, hogy a (*nota bene*: ha és amennyiben) Solvirogram Pannonius által szerkesztett kötet – szemben Dézsi Lajos és Klaniczay Tibor korábbi álláspontjával – nem egyeztethető össze azzal a kiadástervvel, melyet Rimay János egy meg nem valósult Balassi-kiadás előszavában vázolt fel.⁸⁴ Az álnév mögött mégiscsak magát Rimayt

⁸⁰ Annak ellenére, hogy a kiadás előszava csak Balassi Bálintot jelöli meg szerzőként, így az elkészült kiadás és Solvirogram szövege között ellentmondás tapasztalható, melyre már Dézsi is felhívta a figyelmet: DÉZSI Lajos, *i.m.* 23*-25*.

⁸¹ DÉZSI Lajos, *i.m.* 23*

⁸² SZÖRÉNYI László, *Őnfiloszhatyú = Mielz van mesureque ne fait estultie. A hatvanéves Horváth Iván tiszteletére.* Bp., Krónika, 2008. 362–369.

⁸³ BALASSI Bálint Összes ...*i.m.* 9–12.

⁸⁴ BÓTA László, *A Balassi-Rimay versek első kiadásának keletkezéséhez*, ItK, 1983/1–3, 173–188. Az *Istenes énekek*ben többek között nem találhatók meg Rimay argumentumai, a „deák summácskák” a szövegek előtt,

valószínűsíti, aki ezek szerint valamilyen okból eltért az eredeti elképzeléseitől.⁸⁵ További érvek tekintik Bóta a tényt, hogy Rimay egy helyütt a Pannonius nevet használta.⁸⁶

Kőszeghy Péter szintén feltűnőnek találja az ellentmondást Solvirogram Pannonius előszava és a megvalósult kötet között, ami láthatóan Rimay tervezetét sem követi.⁸⁷ Kőszeghy egy háromtagú munkacsoportot gyanít az álnév mögött: Balassa Imrét mint a vállalkozás finanszírozóját, illetve Madách Gáspárt és a már Eckhardt által is gyanúba fogott Ráday Andrást. Arra is rámutat, hogy a Solvirogram névben mindkét feltételezett közreadó monogramja megtalálható (MG+RA=GRAM), illetve – Szörényi László imént említett tanulmányától inspiráltan – hogy a Ráday család címerében is feltűnik két hattyú.

Vadai István hiányolja a meggyőző érveket annak eldöntéséhez, hogy az álnév rövidítés vagy anagramma, személynév vagy formula-e, ugyanakkor arra figyelmeztet, hogy a kassai kiadás gyenge minősége miatt ráadásul annak is fennáll a lehetősége, hogy az aláírás hibás alakban maradt ránk.⁸⁸ Bóta álláspontjával szemben kiemeli a Solvirogram- és a Rimay-előszó között tapasztalható hasonlóságot, illetve megkísérli felvázolni az előbbinek lehetséges forrásait. Mindazon írásművek alapján, amit Solvirogramnak szerinte ismernie kellett volna az előszó megírásához, Vadai úgy gondolja, hogy e szövegnek magától Rimay Jánostól kell származnia, melyet később valaki, feltehetőleg Prágai András átdolgozott.⁸⁹

(*Rendezetlenség.*) A korai kiadványok rendezetlen állapotára szintén több magyarázat született. Dézsi Lajos is két lehetőséget vázol fel. Egyrészt figyelembe kell vennünk, hogy az előszó eredetileg nem az általunk ismert szöveganyag elé íródott, hanem egy olyan kiadáshoz, amely csak Balassi Bálint Istenes énekeit tartalmazta.⁹⁰ Másrészt – s ez Dézsi szerint jóval valószínűbb

ráadásul az énekek sorrendje sem igazodik a Rimay-tervezethez. Az argumentumok hiányával kapcsolatban később Bóta megjegyzi, hogy azok talán azért maradtak ki, mert Rimay még nem készítette el őket.

⁸⁵ Tehát vagy Balassi Bálint „maga kezével írott könyvének” változatát közli, vagy egyéb okból –talán kiadói nyomásra – változtat. Ahol énekei egybeváltak Balassival, ott módosított. Ilyen például a Balassa-kódexben is fennmaradt katonaeének, melynek magyar címét elhagyta, hogy elkerülje az egyezést.

⁸⁶ „Az anagrammához csak annyit, hogy az utótagjában szereplő Pannonius nevet Rimay másutt is használja hasonló helyzetben. Nevezetesen az *Epicédium*ához készült Darholcz-féle előszó Jenei által agnoszkált kéziratának a végén, ahol is ez áll: Rimay Pannonius.” – BÓTA, *i.m.* 186.

⁸⁷ KŐSZEGHY Péter, *A titokzatos SOLVIROGRAM*, Korunk, 2008/7. 29–35.

⁸⁸ VADAI István, *Solvirogram... i.m.* 225–253.

⁸⁹ Úgy tudja, hogy az egyetlen személy, aki alapos irodalmi műveltséggel rendelkezett, ugyanakkor Rákóczi György környezetében tartózkodott, Prágai András volt. Ti. fennmaradt egy adat arról, hogy Rákóczi György könyvtárában megtalálható volt „Balassi Balint enekei Rimai Ianos keze irasa alatt”. Ismerteti: JENEI FERENC, *A Balassi-hagyaték történetéhez*, ItK, 1966, 190–197.

⁹⁰ „Ez az Előszó, mely egy régi kérdésre elég világos feleletet ad, egyszersmind újabb kérdéseket vet fel. Hogyan van az pl. hogy Rimay verseiről egy szóval sem tesz említést? Legelőször az a felelet jutna eszünkbe, hogy ez az előszó egy olyan kiadásban volt, melyben csak Balassa-költemények voltak. De nekünk valószínűbbnek látszik az a feltevés, hogy »Rimay leírt könyvében« a Balassáé után, talán nem is szorosan elkülönítve, mindjárt következtek a saját költeményei.” – *Uo.* 25*.

– hogy Rimay valóban összeállított egy kiadásra szánt versgyűjtemény, melyben Balassi versei után, de talán nem szorosan elkülönítve következtek a saját költeményei, amelyek aztán az idők során összekeveredtek. A keveredés úgy is elképzelhető, hogy ebből a hipotetikus kéziratból nem a Rimay által gondosan megállapított sorrendre ügyelve, hanem a tartalmi rokonságra való tekintettel válogatták ki a későbbi szerkesztők azokat a verseket, amelyek megfeleltek a kiadói igényeknek.

Lényegében ezt a nézetet tette magáévá Klaniczay Tibor is, aki szerint a versek a szöveggondozó tájékozatlansága miatt jelentek meg ebben a formában.⁹¹ Solvirogram láthatólag nem volt tisztában azzal, hogy az énekek egy része Rimay Jánostól származik. Talán mert Rimay egy olyan gyűjteményt adott át a kiadónak, amely Balassi énekei mellett a saját verseit is tartalmazta. A másoló pedig, aki csak a témabeli azonosságot vette figyelembe, összekeverte ezeket.

Bóta László úgy véli, hogy a keveredés mögött Rimay János állhat. Mint írja, az *Istenes énekek* kiadásához valójában egyedül Rimaynak fűződött érdeke.⁹² Amellett, hogy lerója tiszteletét a mestere előtt, motiválhatta, hogy a saját verseit is megjelentethesse nyomtatásban. Erre pedig akkor nyílt alkalma, mikor a Balassi Bálint vallásos témájú énekeinek kiadását állította össze. Idézett tanulmányában Kőszeghy Péter is hasonló alapötletből indul ki.⁹³ A kötet rendezetlenségére szerinte is egy olyan szerkesztői szándékban kell keresni a magyarázatot, ami a gyűjteményét Balassi verseivel akarta fémjelezni. A szerkesztők, Rimay János baráti köre számára a Rimay-anyag fontosabb volt Balassiénál; erre utal, hogy már az előszó stílusa is Rimayt imitálja.

Az előszó és a korai rendezetlen kiadások között szembeűnő eltérés tapasztalható. A szöveg ugyanis kizárólag Balassi Bálintról és költészetéről ejt szót, kiemelt figyelmet fordítva a költő szerelmes verseire. Rimay János vagy más költők munkásságáról nem ejt szót. Erre a problémára már többen ráirányították a figyelmet a szakirodalomban. Így Kőszeghy Péter, aki a jelenséget azzal magyarázza, hogy az előszó szerzője nem azonos a kassai kiadás szerkesztőjével.⁹⁴ Dézsi Lajos korábban ismertetett véleménye szerint pedig az sem kizárható,

⁹¹ KLANICZAY, *i.m.* 311.

⁹² BÓTA László, *i.m.* 186.

⁹³ KŐSZEGHY, *A titokzatos i.m.*, 29–35.

⁹⁴ „Más szóval: Solvirogram valószínűleg nem azonos annak a kötetnek a szerkesztőjével, amely kötetet a kassai kiadás szerint Solvirogram szerkesztett. A kassai kiadás forrását, Balassi–Rimay verseit elegyedetten kiadó nyomtatványt – s e mellett még számos érv sorakoztatható fel – Madách Gáspár és Ráday András szerkeszthette (de vélhetőleg egyikük sem maga a Solvirogram), s a bécsi kiadást Balassa Imre pénzelhette. Halálával szakadhatott meg a nyomtatás (a bécsi kiadás ívei krudában maradtak), s az eléje tervezett előszó lehet, hogy megíródott, de sohasem nyomtatódott ki. Mert az előszavakat akkor is, most is, utoljára írják-szedik. Severina

hogy a szöveget Solvirogram egy olyan kiadás elé szánta, mely kizárólag Balassi-verseket tartalmazott, bár ezt az eshetőséget maga Dézsi sem tartja valószínűnek.⁹⁵

Pedig ebben az esetben a szerkesztő mondanivalója érvényes lenne a kötet egészére, és az is világossá válna, miért nem ír bővebben az előszó Rimay Jánosról. Solvirogram már a szöveg elején abban jelöli meg a kiadás lényegét, hogy végre egy helyen jelenhetnek Balassi Bálint versei.⁹⁶ Ami szerint az is lényeges, mert sokan igyekeznek Balassi verseit a saját nevük alatt feltüntetni. Annak tükrében, hogy Solvirogram számára mennyire fontos, hogy Balassi-verseket ad ki, valószínűtlennek tűnik, hogy más szerzők műveivel szándékosan összekeverje ezeket a munkákat. Ez csak abban az esetben feltételezhető, ha ténylegesen nem volna tudatában annak, hogy ezek nem kizárólag Balassitól származó alkotások.

És még egy dolog. Az őskiadás-töredék egyedül Tasnádi Péter nevét tünteti föl, a többi szerző nincsen megnevezve. Bár Solvirogram írása nem zárja ki, hogy a kiadvány Balassin kívül másoktól származó alkotásokat is közöljön, mégis elgondolkodtató, hogy a szerzőség kérdését kiemelt figyelemmel kezelő szerkesztő nemcsak Rimayról, de róluk sem ejt szót előszavában.

Az *editio princeps* és az előszó között egy másik lényeges diszkrepancia is tapasztalható. Ahogy azt fentebb már említettem, utóbbi nagyobb arányban tárgyalja Balassi szerelmes, mint az istenes énekeit. Solvirogram többek között kiemeli, hogy Balassi, akár csak „a régi tudós emberek”,⁹⁷ írt ilyen témájú verseket, ám emiatt nincs szégyellnivalója, hiába próbálják meg rágalmazni a rosszakarói. Sőt ahogy azt Solvirogram írja, a költő így egy sokkal előkelőbb társasággal vállal közösséget, ahelyett, hogy „bolond” embereknek igyekezne megfelelni.⁹⁸ Kiemeli, hogy nem a téma milyenségét kell figyelembe vennie az olvasónak – mely szintén csak a szerelmes énekekre vonatkoztatható – hanem a nyelvezetet, amit a poéta használ. Munkái nemcsak költői bravúrként méltóak a figyelemre, hanem annak okán is, hogy Balassi mindezt anyanyelvén vitte véghez; egyrészt gazdagítva azt, másrészt bizonyítva, hogy a magyar nyelv is alkalmas ugyanarra, amire a görög vagy latin.

özvegye Madách–Ráday munkáját vette át, amelyben előszót nem talált. Nem talált, tehát jóhiszeműen pótolta. Talán. Mindenesetre, ha így tett, ezzel jócskán megnehezítette a fél évszázaddal később élt filoszok dolgát” – KŐSZEGHY, i.m. 35.

⁹⁵ DÉZSI Lajos, i.m. 25*.

⁹⁶ „Sokan vadnak, kik felette igen ez Istenben elnyugodt, hazájaszerető vitéz úrnak munkájára régtől fogva vágnak, de mind együtt és igazán sohol nem találhatának....”

⁹⁷ „Ellenberpedig vadnak sokan ismét oly ízetlen agyafürt emberek, kik heában való csácsogó nyelveket megzabolázni nem tudván, e vitéz urat immár halála után is rágalmazásokkal séregetik [...] azért, hogy a régi tudós embereket követvén, szerelmes verseket írt.”

⁹⁸ „Ugyanis inkább akart a tudós emberekkel gyaláztatni, mint a bolondokkal dicsírtetni.”

Az ellentmondás okára nehéz magyarázatot találni. Gondolhatunk akár arra, hogy Balassi Bálint neve ekkor már összefonódott a szerelmes versekkel, azonban ez sem indokolja azt, hogy az előszó szerzője nem a szöveganyag vallási aspektusát hangsúlyozza. De vélekedhetünk úgy is, hogy az előszó általánosan védőbeszéd Balassi Bálint költészete mellett – csakhogy ez esetben sem adható megnyugtató válasz arra, hogy Solvirogram miért éppen az életmű azon halmazát emeli ki és tárgyalja mélyrehatóan, amelynek amúgy „békét akar hagyni”, miközben a kiadni kívánt versekről meglehetősen szűkszavúan, alig pár sor erejéig nyilatkozik.

Ez főként az ősnymtatvány töredékével való egybevetés során jelent problémát. Ugyanis, ahogy azt már említettem, ez nem csak hogy Balassi Bálint vallásos énekeit közölte, hanem bizonyosan tartalmazott olyan műveket is, melyek általában evangélikus gyülekezeti énekeskönyvekben szerepeltek. Egy ilyen jellegű kiadvány előtt valószínűtlennek tűnik, hogy olyan előszó jelenhessék meg, mely a szerelmi témájú énekekről ilyen hosszan ír, illetve azokat kétes megítélésük miatt nem kívánja közölni. Mindezek alapján megkockáztatható, hogy az általunk ismert előszó nem az *Istenes énekek* első kiadása előtt állhatott, illetve megkérdőjelezhető, hogy valóban Solvirogram Pannoniusban kell-e keresnünk a Balassi-Rimay énekek első közreadóját.

Rimay tervezete

Solvirogram Pannonius előszava több helyen is utal Rimay Jánosra, azonban őt nem mint a versek egy részének szerzőjét, hanem mint a Balassi-szöveganyagot leghiánytalanabbul birtokló és azt kibocsátani kívánó személyt jelöli meg. Rimay szöveggondozói tevékenységét bizonyítja, hogy (Madách Gáspár iratai között) fennmaradt egy általa tervezett Balassi-kiadás előszava. Vadai István véleménye szerint ez az előszó több ponton összecseng a kassai kiadás elején megtalálható szöveggel.⁹⁹ Többek között mindkettő szóvá teszi, hogy Balassi Bálint verseit többen a saját alkotásukként használják fel. Illetve mindketten igyekeznek védelmükbe venni Balassi szerelmi (!) költészetét, melyben véleményük szerint az olvasónak inkább a magyar nyelven való költés szépségét kell felfedeznie, azt, hogy a magyar nyelv alkalmas a költészetre; mintsem, hogy Balassi témaválasztásától idegenkednie. A defenzióban mindketten ókori auktoritásokat hoznak fel példaként, ezzel alátámasztva költő retorikai kiválóságát. Mindezek alapján Vadai szerint megkockáztatható, hogy a két szöveg szerzője azonos lehetett, vagy pedig Solvirogramnak ismernie kellett Rimay tervezetét.

⁹⁹ VADAI István, *Solvirogram... i.m.* 225–253.

A tervezet ismeretének gyanúját erősíti a tény, hogy Solvirogram az előszót egy Balassi-strófákban íródott záróverssel fejezi be. Ennek szövege, sőt már az előtte található pár sor is, összecseng Rimay János *Elogiumának* első versszakával, ahogy arra már többen felhívták a figyelmet.¹⁰⁰ A szövegek gondolatfűzése és felépítése azonos: dicsérik a költő elméjét, leírják a kiadás menetét, valamint megemlítik Apolló nevét.

Rimay kiadástervezetének ismeretére maga Solvirogram is utal, mikor arról ír, hogy a Balassi versek együtt nem igazán lelhetőek fel, „csak az nemzeti vitézlő Rimay Jánosnak leírt könyvében, melyet ugyanezen vitéz úrnak emlékeztetire ki akarván bocsátani, ez énekek eleiben írt Elogiákat is helyezettette volt”.¹⁰¹ Klaniczay Tibor rámutat arra, hogy a kiadó feltehetően a tervezetben találta meg az Elogiumot valamint Tolnai Balog János epigrammáját, annak szintén Rimaytól származó fordításával.

Ez a két szöveg azért is érdemel kiemelt figyelmet, mert az őskiadás szerkesztője nehezen férhetett hozzájuk. A két vers ugyanis előtte nem szerepelt abban a versgyűjteményben, amit a Balassi-fivérek emlékére bocsátottak ki Vizsolyban, 1596-ban. Annak ellenére, hogy Rimay János feltehetően az edíció élére szánta ezeket a költeményeket, azonban ott nem, hanem csak az *Istenes énekek* kiadásaiban jelentek meg először nyomtatásban.¹⁰² Pirnát Antal valószínűsíti, hogy az első kiadás szerkesztője valószínűleg nem egy forrásból dolgozhatott.¹⁰³ A gyűjtemények végén szereplő rész esetében, mely *Az nagyságos Balassa Bálintnak Esztergom alá való készületi...* argumentummal kezdődik, nem fedezhető fel annak nyoma, hogy „a szerkesztő Rimay saját kezű fogalmazványából vagy Madách Gáspár másolataiból ismert kísérszövegeket és szövegváltozatokat is felhasználta vagy figyelembe vette volna”. A kiadó nem ismerhette az *Epicédium* szerzői kéziratát, így ezeket a szövegeket a vizsolyi nyomtatványból emelte be a kötetébe.

¹⁰⁰ FERENCZI Zoltán, *Rimay János (1573 – 1631)*, Bp, 1911, 30.; KLANICZAY, i.m., 297–298; VADAI István, *Hozzászólás a Hozzászóláshoz = A szerelem költői: Konferencia Balassi Bálint születésének ötödfélszázadik, Gyöngyösi István halálának háromszázadik évfordulóján, Sárospatak, 2004. május 26-29.*, szerk.: SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, Bp, Universitas, 2007. 141–175.

¹⁰¹ Az azonban továbbra sem egyértelmű, hogy valóban Solvirogram volt a Balassi-Rimay istenes énekek első közreadója, így az általa tett utalásokat is érdemes fenntartásokkal kezelünk. (Ld. Solvirogram Pannonius mint az Istenes énekek első közreadója című fejezet) Mindössze annyi bizonyos, hogy Solvirogram az előszavának ezen pontján elsősorban Balassi Bálint szerelmes énekeiről beszél, melyeket azonban ő nem kíván kiadni. Ezeket tudása szerint legteljesebben Rimay János versgyűjteménye tartalmazza, amiben megtalálhatóak a szóban forgó *elogiák*, amiket itt is közread. Arra nincs bizonyíték, hogy ezeket közvetlenül Rimaytól vette volna át.

¹⁰² Az *Epicédium* 1596-os kiadásának körülményeiről és kérdéseiről bővebben: KLANICZAY, i. m. 286-288. SZABÓ András, *A Balassi-epicédium megjelenési körülményei = Epicédium a Balassi fivérek, Bálint és Ferenc halálára (fakszimile)*. szerk.: Ács Pál, Bp. Balassi kiadó, 1994. 72-75.

¹⁰³ PIRNÁT Antal, *Rimay Balassi-epicédiumának kíséror iratai = Epicédium a Balassi fivérek..i.m.* 68-71.

Pirnát Antal ezen megjegyzése pedig azért is lehet fontos az *Istenes énekek* kiadása szempontjából, mert elképzelhetetlennek tűnik, hogy ezek a szövegek Rimay gyűjteményében ne lettek volna megtalálhatóak. Abban az esetben sem, ha nem is okvetlenül csak egy kéziratot kell feltételeznünk, ahogy arra Klaniczay Tibor rámutat.¹⁰⁴ Mindkét esetben különös lenne, hogy az első közreadó a birtokában levő kézirat helyett inkább a nyomtatott kiadások felé fordul. Erre csak abban az esetben lehetett szüksége, ha a forrása nem tartalmazta ezeket az énekeket. Vagy esetleg a nyomtatott változatot tartotta hitelesebbnek. Ám ez a rendezetlen kiadások jellegzetességeinek tükrében kevésbé tekinthető valószínűnek.

A kutatás sokáig azon a véleményen volt, hogy ha a kiadás nem is feltétlenül követi a Rimay által összeállított gyűjteményt, de mindenképpen azon alapszik. Dézsi Lajos az *Istenes énekek* első kiadásainak rendezetlenségének okát is ebben vélte felfedezni. Véleménye szerint a tervezetben mindkét költő versei megtalálhatóak voltak, csak hogy – feltételezése szerint – nem egyértelműen elkülönítve. Ezek közül valószínűleg a tartalmi rokonság alapján választották ki az énekeket, így azok összekeveredhettek.

Rimay János a Balassi-énekek elé szánt előszavában részletesen beszámol arról, milyen módon tervezte sajtó alá rendezni vagy állította ténylegesen össze a Balassi énekeket. Három csoportot különít el: az első rész tartalmazta volna Balassi istenes énekeit, melyet Rimay mint *Istenhez töltt buzgó könyörgési* nevez meg, ezt követték volna az *Egyeledett állapotról való elvegyült éneki* majd pedig *Júliáról szerzett éneki*.¹⁰⁵ Az egyes énekeket, ahol véleménye szerint arra szükség volt, argumentumokkal látta el. Igyekezett Balassi általa feltételezett szándéka szerint eljárni: mivel gyűjteményében az első három helyen álló himnusz Balassi latin nyelvű argumentumokkal látta el, az istenes énekek mindegyikéhez készített, hasonlóan járt el a Júliáról szerzett versek esetében is.

¹⁰⁴ KLANICZAY, i. m. 310-311.

¹⁰⁵ „...Mely munkáját három részre való osztásomban foglaltam ez jelen való írásomban. Az első részében Istenhez töltt keresztyén buzgó könyörgési vadnak helyheztetve. (...) Ez énekeinek eleiben penig mindeniknek deák summácskát jegyzettem, az három első Himnusát ő maga is deák Argumentumocskával ékesítvén, kiből arányozám, hogy bizonyos emberek kedvéért nem alkolmatlanul helyheztetek az többi eleiben is deák nyelven való rövid Argumentumocskákat. Az másik részében egyeledett állapotról való, elvegyült énekeinek engedtem helyt Magyar argumentumocskát írván mindenike eleihez (...) Júliáról szerzett énekei foglalták penig az harmadik részét magoknak, úgy hogy mindenik eleiben deák Argumentumocskákat jegyezgettem, minthogy ő maga is kettei eleiben a végre csinált volt deák summácskát, hogy az többnek olyan rekedési lehettek volna.”

Solvirogram bár valóban utal Rimay János tevékenységére,¹⁰⁶ az *Istenes énekek* végül nem a tervezet szerint készül el, ahogy arra többen felhívják a figyelmünket.¹⁰⁷ Egyrészt a versgyűjtemény a rendezetlenségétől eltekintve sem követi a Rimay által tervezett verssorrendet. Ha csak a Balassitól származó versekre koncentrálnánk is, egyik kiadás sem a Szentháromsághoz írt három himnuszát közli elsőként.

Továbbá a rendezetlen kiadásokban az énekek előtt latin és magyar nyelvű argumentumok is találhatóak, sőt egyes verseknél egyáltalán nem is szerepel argumentum. Ez utóbbi még abban az esetben is problémát jelenthet, ha Dézsihez hasonlóan úgy gondoljuk, hogy a keveredés annak köszönhető, hogy a Rimay által összeállított gyűjteményből a témabeli egyezés alapján válogatták ki a verseket. Ha így történt volna, a Balassi énekek előtt megtalálnánk a Rimay János által írt argumentumokat. Klaniczay Tibor szerint a jelenség azzal magyarázható, hogy a szerkesztő nem közvetlenül a sajtókész kéziratból dolgozott, hanem Rimay egy másik kódexet adott át neki, melyből aztán a tartalom alapján kerültek versek kiválasztásra, hasonlóan, ahogy azt Dézsi is elképzelte.¹⁰⁸

A rendezetlen kiadások argumentumai

Klaniczay Tibor úgy gondolja, hogy az így kiválogatott verseket rendezhette el aztán a szerkesztő a második bártfai kiadásból is ismert sorrendben. Ezt követően a versek egy részét argumentumokkal látta el. Ebben azonban nem feltétlenül volt következetes, mivel számos esetben megőrizte a Balassi Bálinttól, illetve Rimay Jánostól származó címeket. Klaniczay véleménye szerint azokat az argumentumokat, melyek megegyeznek a Balassa-kódexben vagy a rendezett kiadásokban szereplőkkel, szerzőinek kell tekintenünk, a többit viszont az *Istenes énekek* első kiadójának kell tulajdonítanunk.¹⁰⁹

Az egyes kiadások szövegeinek összehasonlítása azonban más megoldásra enged következtetni. Az alábbiakban azokat az énekeket foglaltam táblázatba, melyek néhány kivétellel mind a Balassa-kódexben, mind az 1633-as bécsi, az 1660 körül keletkezett második bártfai illetve az 1665-ös kassai edíciókban is megtalálhatóak.

¹⁰⁶ „De ezek sohul (avagy ha találatnak is, igen ritkán) nem találatnak mind együtt igazán, hanem csak az nemzeti vitézlő Rimay Jánosnak leírt könyvében, melyet ugyanezen vitéz úrnak emlékeztire ki akarván bocsátani, ez énekek eleiben írt Elogiákat is helyhezette volt: de mint hogy mensura rerum omnium tempus est & dies ocassio, az idő és az alkalmatosság ez jó igyekezetiben ellent állott.”

¹⁰⁷ KLANICZAY, i.m. 310., BÓTA László, i.m. 186., KÖSZEGHY, A titokzatos i.m., 29–35.

¹⁰⁸ KLANICZAY, i. m. 310–311.

¹⁰⁹ KLANICZAY, Uo.

Incipit	Argumentum					Nótajelzés		
	Balassa-kódex	Bécs, 1633	Bárfia, 1660k.	Kassa, 1665	Lőcse 1670	Balassa-kódex	Bécs, 1633	Bárfia, 1660k.
Áldj meg minket, Úristen...	N/A	Istennek áldásáért való könyörgés	Istennek áldásáért való könyörgés	Istennek áldásáért való könyörgés	Egy lengyel ének ígéről ígére és ugyanazon nótára	N/A	—	
Bocsásd meg, Úristen...	Kiben bűne bocsánatjáért könyörgött akkor, hogy házasodni szándékozott. Balassi Bálint nevére	Melyben bűne bocsánatjáért könyörg.	N/A	Melyben bűne bocsánatjáért könyörg	Melyben bűne bocsánatjáért könyörg	Az nótája Bánja az Úristen	—	
Vitézek, mi lehet...	Egy katonaének. In laudem confinium	NSZ	In laudem confinium	N/A	In laudem confinium	Az Csak búbanat nótájára	NSZ	
Nincs már hová lennem...	Egy könyörgés	Szép könyörgés	Más könyörgés	N/A	Egy szép új könyörgés	Az oh, kleines kind nótájára etc.	—	
Az én jó Istenem...	Psal. 27. Translatio Ungarico Carmine iuxta buchanani paraphrasim	Psalms XXVII.	Psalmi 27. translatio Ungarico carmine iuxta Buchanani paraphrasin	N/A	Psalmi 27. translatio Ungarico carmine iuxta Buchanani paraphrasin	Egy olasz ének nótájára	—	
Forog az szerencse...	—	Igen szép ének ez két szónak bötűjéből állván Ferendum et Sperandum	Ferendum et sperandum	N/A	A szerencsének állhatatlan voltáról, e sententiának betűiből állván: Ferendum et Sperandum	—	—	
Legyen jó idő csak...	Igen szép dicséret	Ebben is könyörgő Istennek, okát adván, miért próbálja, s sújtolja Isten az ő híveit	N/A	Miért sújtoltatnak a hívek	Lelki vigasztalás	—	—	Nota: Légyen jó idő csak
Ó, szegény megromlott...	Kiben kesereg a magyar nemzetnek romlásán és fogyásán	NSZ	A magyar nemzetnek állapatajáról	N/A	Az magyar nemzetnek romlott állapotjáról	—	NSZ	
Katonák hadnagya...	Egy katonaének	NSZ	Si Deus nobiscum, quis contra nos	N/A	Ad notam: Áldott szép piunkösdnek	—	NSZ	
Vitézség embernek...	Kiben az embernek ez földön való állapotjáról emlékezik	NSZ	—	N/A	Rimay-féle hosszú argumentum	Nótája: Eredj édes gyűrűm etc.	NSZ	
Könyörülj énrajtam...	Az ötvenegyedik psalmus magyarázata	—	—	—	Rimay-féle hosszú argumentum	—	—	
Udvar s irigy tisztek...	Sibi Canit & Musia	—	—	—	Rimay-féle hosszú argumentum	—	—	Nota: Legyen jó idő csak

A táblázatból kitűnik, hogy a Klaniczay Tibor által felvázolt helyzet, miszerint a rendezetlen kiadások a Balassa-kódexben is megtalálható argumentumokat közlik, két esetben, a *Vitézek, mi lehet...* és *Az én jó Istenem...* kezdetű énekek esetében áll fenn. Az 1670-es lőcsei kiadás példáján látjuk, hogy később a rendezett kiadások megőrzik ezeket. Ez utóbbi azért is lehet kiemelkedően fontos, mert mint azt többen szóvá tették, a rendezett edíciók valószínűleg egy, a rendezetlen kiadásoktól eltérő, Rimay kéziratához közelebb álló, jobb minőségű forrásra vezethetőek vissza.¹¹⁰ A fentiek és Klaniczay érvelése szerint ezeket tehát szerzői argumentumoknak kell tekintenünk, melyet minden kiadás ugyanúgy, vagy csak kevés változtatással közöl.

A táblázat alapján érdemes megjegyezni, hogy a Balassa-kódex ránk maradt változata valószínűleg nem mindig szerzői argumentumokat közöl, hanem többször javítgatja vagy helyettesíti a meglévőket. Mint tudjuk, Rimay János egyes istenes énekei elé bevezetésül rövid elmélkedéseket szánt, melyekből többet a Madách–Rimay-kódexek őriztek meg, de már a rendezett kiadásokban megtalálható versek élén is ezek foglalnak helyet. A Balassa-kódex, talán elsősorban az argumentumok terjedelme miatt nem közli ezeket, hanem rövid megjegyzésekkel helyettesíti.

A rendezetlen kiadások esetében más eljárással találkozunk. Ezek ugyan szintén nem közlik a szóban forgó énekek argumentumait, azonban a Balassa-kódexszel szemben nem helyettesítik azokat más szövegekkel; hanem egyszerűen csak elhagyják azokat. Abban az esetben, ha a szerkesztő valóban változtatott az argumentumokon a forrásához képest, valószínűtlen, hogy éppen a szóban forgó énekek esetében ne cselekedett volna így. Vagy azért, mert nem szerepeltek argumentumok a versek előtt, vagy azért, mert a kézirat, amiből dolgozott, Rimay rövid elmélkedéseit tartalmazta, melyeket ebben az esetben valószínűleg összefoglalt, lerövidített volna.

A fentiek nem zárják ki feltétlenül, hogy az első közreadó bizonyos argumentumokat valóban átírt vagy hozzátoldott az egyes énekekhez. Azonban az őskiadásból fennmaradt nyolc levélnyi verset vizsgálva újabb érv szól emellett. Mint tudjuk, a Balassi-Rimay *Istenes énekek* első edíciója szoros kapcsolatban állt az 1593-ban Bártfán megjelent protestáns gyülekezeti énekeskönyvvel, mely *Az keresztyén gyülekezetben való isteni dicséretetek* címet viselte. H.

¹¹⁰ Arra, hogy a rendezett kiadások jobb szövegváltozatokat közölnek, már Eckhardt Sándor is utal több helyen: BALASSI Bálint *Összes művei...*i.m. 162; 179;194. Klaniczay Tibor ezt hozzászólásában több példával is alátámasztja: ¹¹⁰ KLANICZAY Tibor, *Hozzászólás...*i.m. 274-275.

Hubert Gabriella megfigyelése, hogy a két kiadványban megtalálható versek csak nagyon kis mértékben térnek el egymástól.¹¹¹

Szerző	Incipit	Argumentum	
		<i>Az keresztyén gyülekezetben való isteni dicséret, Bártfa, 1593</i>	<i>Balassi Bálintnak Istenes éneki, Bártfa, 1632</i>
Szegedi Gergely	Szükség keresztyénnek tudakozni...	Ez ének előszámlálja okait az veszedelmeknek, melyekkel Isten Magyarországot régtől fogva ostromozza. Nótája: Mindenkoron áldom &c...	N/A
Bornemissza Péter	Panaszkodhatunk most országunknak ily nagy pusztaságán...	Az Szent János látásáról való ének, ki szereztetett Bornemissza Péter által	—
Tasnádi Péter	Látod, mely rövid, múlandó e világ...	Az Horatius második verseskönyvének tizennegyedik éneke, melyet írt a Posthumushoz az életnek rövid voltáról, mely magyar nyelvre fordítottatott Szikszon Tasnádi Péter által. Ad notam: Dicsérd az Istent mostan, ó, én lelkem...	Az Horatius második verseskönyvének tizennegyedik éneke, melyet írt a Posthumushoz az életnek rövid voltáról, mely magyar nyelvre fordítottatott Szikszon Tasnádi Péter által. Ad notam: Dicsérd az Istent mostan, ó, én...
-	Az gonosz természet megromlásáról...(t)	De dicate et petulantia linguae Ad notam: Jóllehet nagy sokat szóltunk...	De dicate & petulantia linguae Ad notam: Jóllehet nagy sokat szóltunk...

A versek argumentumait összevetve látható, hogy az *Istenes énekek* szerkesztője elhagyja a Bornemissza Péter versének elején fellelhető szöveget. Viszont azt nem pótolja a saját bejegyzésével, éppúgy, ahogy a fent említett Rimay-versek esetében sem jár így.

Érdekes megvizsgálni ebből a szempontból azokat az énekeket is, melyek ugyan az őskiadás töredékén nem találhatóak meg,¹¹² viszont az 1633-ban keletkezett bécsi nyomtatvány alapján benne lehettek az őskiadásban.¹¹³

¹¹¹ H. HUBERT Gabriella, *i.m.*, 171.

¹¹² Ezzel kapcsolatban felmerülhet, hogy a későbbi kiadások esetleg más argumentumokat közölnek, mint az első edíció. A bécsi és a bártfai kiadások argumentumait összevetve látható, hogy azokat nem cserélik le a nyomtatványok szerkesztői; legfeljebb kisebb változtatásokkal közlik azokat. Így feltételezhetjük, hogy ezek közel azonosak azokkal az argumentumokkal, melyek az őskiadásban is jelen voltak.

¹¹³ KLANICZAY Tibor, *Hozzászólás...i.m.* 302.

Incipit	Argumentum	
	<i>A keresztyén gyülekezetben való Isteni dicséretnek, Bártfa, 1593</i>	<i>Istenes énekek, Bécs, 1633</i>
Szánja az Úristen híveinek...	Alia Meggzabadulván nótára	—
Nagy keserves...	Psalmus 44.	Psalmus XLIV.

A bártfai gyülekezeti énekeskönyvvvel kapcsolatban tehát hat énekről tudjuk biztosan, hogy azok megtalálhatóak voltak az *Istenes énekek* első kiadásában is. A hat versből ötnek pedig ismerjük az argumentumát is, mely az őskiadásban is ott állhatott. Ezeket összevetve egyetlen művel kapcsolatban sem tapasztaljuk azt, hogy azokat a szerkesztők lecserélték volna, még az egyébként a bártfaihoz képest erősen átszerkesztett bécsi edíció esetében sem; legfeljebb elhagyták azokat. Bár a fentiek nem zárják ki egyértelműen annak eshetőségét, hogy az őskiadás szerkesztője bizonyos esetekben argumentumokkal egészítette ki az általa kibocsátani kívánt szövegeket, semmiképpen nem is igazolják annak valószínűségét. Így, ha az első kiadó megmagyarázhatatlan okból csak bizonyos szövegek elé írt argumentumokat, azt, ahogy részben már Klaniczay Tibor is megjegyezte, következtetlenségül tehetné. Mindenesetre valószínűbbnek tűnik az a lehetőség, hogy az *editio princeps* összeállítója egyszerűen átvette az általa használt forrásban fellelhető argumentumokat; melyek egy része származhatott magától a szerzőtől is, mint például a *Vitézek, mi lehet...* vagy az *Az én jó Istenem...* incipitű énekek esetében.

A rendezetlenség egy lehetséges magyarázata

Az őskiadás mint egység

Ahogy azt Klaniczay Tibor a rendezett kiadásokkal kapcsolatban megjegyzi, kifejezetten ritka esetnek számít, hogy egy kézirat másolója vagy egy nyomtatott gyűjtemény újrakiadója megbontja az általa kiadni kívánt versek sorrendjét a korábbi edíciókhoz képest.¹¹⁴ Mint írja, ez csak abban az esetben történhet meg, ha a műveket a szerkesztő egy másik forrásból is ismeri, mely számára nagyobb tekintéllyel bír, hitelesebbnek ítéli meg azt az előző kiadásokkal szemben. A korai rendezetlen kiadások esetében azonban ez nem valószínűsíthető, hiszen, ahogy azt szintén Klaniczaytól tudjuk, az *Istenes énekek* két legrégebbi, általunk ismert edíciója, a bécsi és a bártfai, bár nem származtatható egymásból, de ugyanarra a forrásra vezethető vissza.¹¹⁵ Mindemellett a bécsi kiadás szerkesztőjének esetében bizonyosan tudjuk,

¹¹⁴ KLANICZAY, i.m. 269.

¹¹⁵ Uo. 297-325.

hogy kötetébe máshonnan származó műveket is beemel, úgymint Nyéki Vörös Mátyás verseit, azonban a Balassi-Rimay énekrész esetében magát az *editio princeps*et használja fel.¹¹⁶

Az ellentmondásra az a magyarázat is elképzelhető, hogy a korai nyomtatványok összeállítói valamilyen okból kifolyólag az első kiadás szöveganyagának átszerkesztésére kényszerültek. Ahogy arra fentebb, már az őskiadás felépítésével kapcsolatban utaltam, számba kell vennünk, hogy az *Istenes énekek* első kiadásában meglévő, nem Balassitól vagy Rimaytól származó énekek nem kaptak külön fejléct, hanem úgyszintén Balassi Bálint neve alatt jelentek meg. Ebben az esetben a rendezetlen kiadásokat tulajdonképpen már valamifajta rendező munka eredményeinek kell tekintenünk. Az alábbiakban az 1633-ban keletkezett bécsi, illetve az 1660 körül kiadott bártfai nyomtatvány szövegeinek sorrendjét, illetve argumentumait hasonlítom össze; hiszen az általunk ismert edíciók közül ezek azok, amelyek a legközelebb állhattak az őskiadáshoz. Annak ellenére, hogy az *Istenes énekek* első kiadásából kifejezetten keveset ismerünk, a bécsi és a bártfai nyomtatvány segítségével teljesebb képet kaphatunk annak felépítésével kapcsolatban. Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy az általunk ismert legkorábbi edíciók ugyanis két egymástól teljesen eltérő módon dolgozza át, rendezi újra a szöveggyűjteményt. Ezeket a jelentős eltéréseket a kutatás általában a felekezeti különbséggel magyarázta, főként a bécsi nyomtatvány esetében.

Az edíciók felekezeti alapon való elkülönítéséről

Az 1633-ban keletkezett kiadással kapcsolatban már az edíció megtalálója, Varjas Béla kiemeli annak katolikus jellegét.¹¹⁷ Eckhardt Sándor a későbbiekben ezzel magyarázza a Balassi-Rimay énekek keveredését is, még Varjashoz hasonlóan úgy gondolva, hogy a bécsi kiadást kell az *editio princeps*nek tekintenünk.¹¹⁸ Véleménye szerint Rimay János felekezeti hovatartozása vezethetett oda, hogy verseit a szerkesztők végül Balassi Bálint neve alatt közölték. Klaniczay Tibor *Hozzászólásában* már cáfolja a bécsi kiadás elsőségét, azonban továbbra is az edíció katolikus voltát emeli ki, mint fő szervező elvet.¹¹⁹

Ennek ellenére cáfolja, hogy Rimay nevét elhallgatni kívánná a bécsi kiadás szerkesztője, Ferenczfiek valószínűleg nem voltak tudatában annak, hogy Rimay verseket adnak ki. Sőt mint

¹¹⁶ KLANICZAY, Uo.

¹¹⁷ VARJAS Béla; *Balassa Bálint Istenes Énekeinek első kiadása*, OSZK. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Bp. 1940. 25.

¹¹⁸ „Ferenczfiek kiadásuknak katolikus jelleget akartak adni, s mivel a lutheránus Rimay János verseit is közzé akarták tenni, Rimay nevét elhallgatva elkeverték őket Balassi Bálintéi közé... Ferenczfiek egyúttal rossz példát adtak a későbbi protestáns kiadóknak, kik a bécsi egyveleget vették mintául és a kassai kiadás címlapjának tanúsága szerint szintén elhallgatták Rimay nevét.” - BALASSI Bálint *Összes...I. i.m.* 9.

¹¹⁹ KLANICZAY, i.m. 297-325.

ahogy arra rámutat, „nagyon is megbecsülték őt, mert Balassin kívül ő az egyetlen szerző, akinek nevét feltüntették; még maga a számos verssel szereplő szerkesztő, Nyéki Vörös Mátvás is szerényen a V. M. monogram mögé rejtőzött.”¹²⁰ Valószínűbbnek tartja, hogy a verseket felekezeti alapon válogatták ki az őskiadásból; azonban kiemeli, hogy abban még így is maradt pár kifejezetten protestáns jellegű ének.¹²¹ Véleménye szerint ezek azért maradhattak benne végül a katolikus nyomtatványban, mert egyszerűen nem voltak zavaróak a szerkesztő számára.

Ahogy arra már többször utaltam, a kiadvány vitathatatlan katolikus szemlélete ellenére úgy gondolom, hogy annak összeállításakor nem ez volt az elsődleges szempont, ami meghatározta a szerkesztők tevékenységét. Ha ugyanis ez alapján kerültek volna kiválasztásra az énekek, sem Szepsi Csombor Márton, sem Szegedi Kis István, sem Némethi Ferenc protestáns hangú verse nem kaphatott volna helyet a kötetben; hiszen semmi nem támasztja alá, hogy ezek kevésbé szűrhattak szemet a bécsi nyomtatvány szerkesztőjének, mint például azok a Rímay-versek, melyek végül kikerültek az edícióból. Valószínűbbnek tűnik az anomáliának az a fent már említett magyarázata, hogy mind a bécsi mind a második bártfai kiadás a Balassi-versek kiválogatására törekedett. Az így újrarendezett szöveganyagot pedig kétfelé tagolták. Az egyik rész magába foglalta Balassi Bálintnak tulajdonított istenes verseket; illetve az olyan személyéhez kötődő munkákat, mint az *Epicédium* vagy a bártfai típusú kiadások esetében az *Elogium*. A vegyes énekrész pedig a Balassi-versektől ilyen módon elválasztott munkákat tartalmazta, mely aztán később újabb énekekkel kerülhetett bővítésre.¹²²

Az 1633-ban keletkezett bécsi nyomtatvány esetében is megfigyelhető, hogy törekedik az egyes énekek szerzőinek megnevezésére; vagy annak jelölésére, hogy az olvasott szöveg mástól származik. Ha az egyes szövegek alkotói akár ténylegesen felekezeti hovatartozásuk miatt nem is kerülnek nevesítésre, a szerkesztők figyelmeztetik az olvasót, hogy véleményük szerint nem Balassitól származó munkát olvasnak Erre utal Nyéki Vörös Mátvás monogramjának

¹²⁰ KLANICZAY, i.m. 299.

¹²¹ Az egyik Szepsi Csombor Mártonnak „Egekben lakozó szentséges háromság” kezdetű éneke, mely a katolikusokat gyakran gúnyoló öntudatos református szerző útleírásában az *Europica Varietas*-ban jelent meg; a másik kettő pedig Szegedi Kis István és Némethi Ferenc említett énekei, melyek ekkor kizárólag XVI. századi nyomtatott protesztáns énekeskönyvekben voltak olvashatók. Nehezen feltételezhető, hogy Nyéki Vörös a győri kanonok, Balassi istenes énekeinek gyűjteményét ilyen kifejezetten protestáns kiadványokból vett énekekkel próbálta gyarapítani. Ezeknek az énekeknek a bécsi kiadásban való megjelenését csak úgy tudom elképzelni, hogy már a bécsi kiadást megelőzően Balassi Istenes énekeinek egy másik kiadásában is ott voltak, s mivel nem volt bennük semmi, ami a katolikus szerkesztőt bántotta volna, saját kiadásában is benne hagyta őket. – KLANICZAY, i.m. 303.

¹²² Ez az eljárás magyarázatul szolgálhat arra kérdésre is, hogy az 1660 körül keletkezett második bártfai kiadás miért közli a *Megadja az Isten...* incipitű éneket egyaránt a Balassi-Rímay, illetve a vegyes énekrészben. A művet vélhetőleg az egyik bártfai típusú nyomtatvány szerkesztője át akarta emelni az utóbbi verscsoportba, mivel nem tekintette Balassi-költeménynek. Valamilyen véletlen folytán azonban a szöveg az eredeti helyén is bennmaradhatott az általa újrarendezett gyűjteményben, így végül a kiadásban két helyen is megjelenik.

közlése¹²³, Rimay János nevének többszöri megjelenítése¹²⁴, illetve az *incerto autore*¹²⁵ megjelölés is az egyes művek argumentumaiban. Illetve abban az esetben pedig, ahol egy nagyobb egységet, további hét zsoltárparafrázist illesztenek be, feltehetően a témabeli azonosság okán a mű szerkesztői a kötetbe, arra külön prózai megjegyzésben figyelmeztetnek.¹²⁶

A *Dicsőült helyeken, mennyei Paradicsomban...* incipitű ének esetében Klaniczay Tibor megjegyzi, hogy a bártfai típusú kiadásokban megtalálható J.P.C. monogramot valószínűleg felekezeti okokból módosították az *incerto authore* kifejezésre.¹²⁷ A vers ugyanis, bár sokáig Pécseli Király Imrének tulajdonították, azonban nevének sem latin, sem magyar nevének nem feleltethető meg a rövidítés. A J.P.C. sokkal inkább Kanizsai Pálfi János latin nevének, a Joannes Paulides Canisaeus-nak kezdőbetűire utalhat; így a verset az ő szerzeményének kell tekintenünk. Klaniczay úgy véli, hogy a kiadás idejében dunántúli református püspökként tevékenykedő szerzőnek monogramját Nyéki Vörös Mátyás, mint győri kanonok, nem kívánta megörökíteni, így ismeretlen szerzőjű műként jelölte meg edíciójában. Azonban ezzel kapcsolatban nem szabad elfelejtenünk, hogy Kanizsai Pálfi János egy másik műve is öröklődött az *Istenes énekekben*, méghozzá bővített, Pécseli Király Imre énekeit is tartalmazó kiadásokban.¹²⁸ A *Ne szállj pörben énvelem...* kezdetű vers argumentumában szintén a J.P.C. jelöléssel találkozunk. Abban nem lehetünk biztosak, hogy az ének az *editio princeps*-ben is helyet kaphatott, vagy pedig esetleg Kanizsai Pálfi János két verse egymástól függetlenül kerülhetett be az egyes kiadásokba. Az viszont elgondolkodtató, hogy ezek szerint egy protestáns kiadás szerkesztője sem volt feltétlenül tisztában azzal, hogy kit jelöl a J.P.C. rövidítés. Felmerülhet a kérdés, hogy ez miért lett volna másként egy győri kanonok esetében, aki Balassi Bálint és Rimay János verseit sem tudja megnyugtatóan azonosítani a kötetében, az *Epicédium* énekeit rossz sorrendben közli, illetve az edíciójába olyan alkotásokat is belefoglal, melyek általában protestáns gyülekezeti énekeskönyvekben szerepelnek.

¹²³ V.M. monogrammal a 128.-tól a 172. oldalig közli, feltehetőleg saját maga, az istenes énekeit. A nyomtatvány szerkesztésében való részvételéről bővebben: JENEI, *Az első Balassi-kiadás...i.m.* 345-346.

¹²⁴ A bécsi edíció Rimay nevét kétszer is megemlíti, a *Bocásd Szentlelkedet...*, illetve a *Mennyekben lakozó, imádandó fölség...* incipitű énekek argumentumaiban.

¹²⁵ A nyomtatvány a következő énekek argumentumaiban jelöl ismeretlen szerzőt: *Dicsőült helyeken, mennyei Paradicsomban...*; *Forog az szerencse...*; *Sublimi te Pater athere...*

¹²⁶ *Nota Bene // Ez ötvenedik psalmus, mivelhogy szent Dávid királynak az hét penitentia tartó zsoltári közül egyik, jó és heles alkalmatosságért az több psalmusok is, melyek hasonló versek módjára fordítottanak, ide helyezetttenek. // Következik Szent Dávid penitentia tartó zsoltára // Meg ne emlékezzél, Uram, vétkeinkről, sem az mi atyáink vétkeiről, és bosszút ne állj rajtunk bűneinkért.*

¹²⁷ KLANICZAY, i.m. 305.

¹²⁸ Az éneket az 1660 körüli második bártfai kiadásból ismerjük, de nagy valószínűséggel a több helyen hiányos, 1665-ben Kassán megjelent edícióban is ott állhatott.

A bécsi nyomtatvány szerkezete, az őskiadás felépítése

Az alábbiakban látható a bécsi, illetve a második bártfai edíció verseinek, fontosabb prózai bejegyzéseinek sorrendje. A Nyéki Vörös Mátyás által betoldott hét bűnbánó zsoltárt késsel, az őskiadásból származó gyülekezeti énekeket sárgával, illetve azokat az énekeket, melyekről feltételezhetjük, hogy az őskiadásban ott állhattak, viszont a bécsi nyomtatványba nem kerültek be, pirossal jelöltem.

BÉCS, 1633

Sorsz.	Incipit	Oldalszám
1.	Világon ég alatt...	1
2.	Bocsásd meg, Úristen...	3
3.	Bizonnyal ismerem rajtam...	6
4.	Ó, én Istenem, ím...	8
5.	Ó, szent Isten, kit kedvedben...	10
6.	Kegyelmes Isten, kinek kezében...	12
7.	Legyen jó idő csak...	13
8.	Ó, ki későn futok...	14
9.	Az Úr az égben...	15
10.	Adj már csendességet...	16
11.	Ó, kegyelmes Isten, nézz szépen...	17
12.	Jöjj mellém, szent Isten...	18
13.	Lelkemnek hozzád való...	20
14.	Ó, én kegyelmes Istenem...	22
Hymni tres ad Sacrosanctam Trinitatem		
15.	A Szentháromságnak első személye...	24
16.	A Szentháromságnak, kinek imádkoznak...	26
17.	A Szentháromságnak harmadik személye...	29
18.	Nincs már hová lennem...	31
19.	Az én jó Istenem, ha gyertyám nekem...	32
20.	Az te nagy nevedért tarts meg én Istenem...	34
21.	Mint a szomjú szarvas...	35
22.	Mennyei seregek, boldog, tiszta lelkek...	37
23.	Dicsőült helyeken, mennyei Paradicsomban...	39
24.	Áldj meg minket, Úristen...	41
25.	Segélj meg engemet...	42

BÁRTFA, 1660 K.

Sorsz.	Incipit	Oldalszám
1.	[Világon ég alatt...]	1
2.	[Bocsásd meg, Úristen...]	6
3.	[Bizonnyal esmérem rajtam...]	12
4.	[Ó, én Istenem, ím...]	16
5.	[Ó, szent Isten, kit kedved...]	21
6.	[Kegyelmes Isten, kinek...]	24
7.	[Legyen jó idő csak, fecske...]	26
8.	[Megadja még Isten]	27
9.	[Ó, ki későn futok...]	29
10.	Az Úr az égben... (t)	31
11.	Adj már csendességet...	33
12.	Ó, kegyelmes Isten, nézz szépen...	35
13.	Jöjj mellém, szent Isten...	38
14.	Egyedül te benned...	41
15.	Lelkemnek hozzád való...	43
16.	Ó, én kegyelmes Istenem...	45
Hymni tres ad Sacrosanctam Trinitatem		
17.	A Szentháromságnak első személye...	48
18.	A Szentháromságnak, kinek imádkoznak...	52
19.	A Szentháromságnak harmadik személye...	56
20.	Nincs már hová lennem...	59
21.	Az én jó Istenem ha gyertyám...	60
22.	Az te nagy nevedért tarts...	65
23.	Mint a szomjú szarvas...	68
24.	Mennyei seregek, boldog....	73
25.	Dicsőült helyeken mennyei...	77

26.	Végtelen irgalmú...	45	Epic. III.I.	26.	Áldj meg minket, Úristen...	82	
27.	Mint ágyúgolyóbis...	48	Epic. III.II.	27.	Segélj meg engemet...	84	
	Nota Bene						
	Ez ötvenedik psalmus, mivelhogy szent Dávid királynak az hét penitentia tartó zsoltári közül egyik, jó és heles alkolmatosságért az több psalmusok is, melyek hasonló versek módjára fordítottanak, ide helyeztettenek.						
	Következik Szent Dávid penitentia tartó zsoltára						
	Meg ne emlékezzél, Uram, vétkeinkről, sem az mi atyáink vétkeiről, és bosszút ne állj rajtunk bűneinkért.						
28.	Meg ne fedj engemet, Uram...	52		28.	Nem lehet szebb dolog...	87	
29.	Boldogok, akiknek undok...	53		29.	Könyörülj énrajtam...	93	
30.	Meg ne fedj engemet...	54		30.	Kiáltok hozzád mélységből...	101	
31.	Végtelen irgalmú...	56		31.	Reménségem te légy nékem...	104	
32.	Uram, halld meg szómat...	58		32.	Örök életnek, szép üdvösségnek...	105	
33.	Sok háborúságban, szívem nagy...	60		33.	Boldog, kinek az Úr vétkét...	108	
34.	Hajts meg füleidet...	61		34.	Hívek, keresztyének...	112	
35.	Ó, szép drága zálog...	63		35.	Ó, Uram, Isten, mely távol...	117	
36.	Egekben lakozó szentséges...	69		36.	Vitézség embernek...	121	
37.	Forog a szerencse...	73		37.	Virtus, lelki jószág...	126	
38.	Sublimi te Pater athere...	78		38.	Kerekded ez világ...	134	
39.	Szegény fejem Uramhoz óhajt...	80		39.	Udvar s irigy tiszték...	138	
40.	Pallas nem nyughaték...	83	Epic. IV.	40.	Katonák hadnagya...	143	
41.	Delos szigetéből...	85	Epic. V.	41.	Vitézek, mi lehet...	146	
42.	Kérdhadd e koporsót...	89	Epic. VI.	42.	Ó, szegény megromlott...	150	
43.	Csudálható nagy dolog...	90	Epic. VII.	43.	Bocsásd Szentlelkedet égből...	154	Epic. I.
44.	Bocsásd Szentlelkedet...	96	Epic. I.	44.	Hadvezérlő Pallas...	165	Epic. II.
45.	Hadvezérlő Pallas...	101	Epic. II.	45.	Imhol édes hazám...	170	Epic. III.
46.	Imhol édes hazám...	103	Epic. III.	46.	Végtelen irgalmú...	175	Epic. III.I.
47.	Szánja az Úristen hívei...	106		47.	Mint ágyúgolyóbis...	181	Epic. III.II.
48.	Nagy keserves szívvel...	113		48.	Mert ki megtér...	184	
49.	Könyörülj énrajtam, Úristen...	120		49.	Pallas nem nyughaték...	185	Epic. IV.
50.	Kiáltok hozzád mélységből...	124		50.	Delos szigetéből...	189	Epic. V.
51.	Reménségem te légy nékem...	125		51.	Kérdhadd ez koporsót...	195	Epic. VI.
				52.	Csudálható nagy dolog...	199	Epic. VII.

Következnek másoktól szerzett istenes és
ájtatos, énekes formán való szerzett
dicséretetek és könyörgések

Omnis spiritus laudet dominum

52.	Hozzám régen békélt...	128
53.	Mennyei nagy felség...	132
54.	Minden nap jó reggel...	135
55.	Mélységes setétség...	140
56.	Múlják el, Úristen, rólam...	144
57.	Kiáltok, míg élek...	148
58.	Búsult életemnek, szomorú...	151
59.	Viseld békességgel...	154
60.	Ó, dicsőült szép kincs...	158
61.	Idvöz légy, boldog Szűz...	161
62.	Istennek szent anyja, látod...	165
63.	Istennek szent anyja, kegyelmed...	169
64.	Mária, Szentháromság leánya...	172
65.	Mennyekben lakozó, imádandó fölség...	176
66.	Tengernek fényes csillagja...	179
67.	Mennyországnak királynéja...	183
68.	Flens ego sum genitus celebrantur...	186
69.	Sírva és sok kinnal anyám...	186
70.	Ha az jó szerencse fölemel valakit...	187
71.	Vagyon három dolog...	188
72.	Kívánod-e, téged valaki...	189

53.	Rettenetes rút gyászt...	204	(Epic. VIII.)
-----	--------------------------	-----	---------------

Következnek más egynehány szép isteni
dicséretetek

54.	Ó, szép drága zálog...	206
55.	Forog a szerencse...	218
56.	Ifjúságom vétke gyakran...	226
57.	[Egekben lakozó szentséges...]	233
58.	[Sublimi te pater athere...]	240
59.	[Szegény fejem Uramhoz...]	243
60.	Az gonosz természet... (t)	246
61.	Téged, Uram, valamikor...	256
62.	Az múzsák szállási...	261
63.	Járulok az Úrhoz...	266
64.	Lelkemnek hozzád való...	272
65.	Megadja még Isten...	275
66.	Azki indul hosszú útra... (t)	280
67.	Vigasságom mint fordula... (t)	289
Következnek Pécseli Király Imréne egynéhány szép [istenes éneki]		
70.	Dicsérlek, Uram, téged... (t)	291
71.	[Gazdag, bő kegyelmű...]	294
72.	[Eljő még az idő, csillagom...]	300
73.	[Könyörülő szent Istenhez...]	311
74.	[Paradicsomnak te szép...]	315
75.	[Én nyavalyás lelkem...]	324
76.	Egykor egy vén jámbor (t)	330
77.	Ne hagyj, Úristen, kérlek, elvesznem...	334
78.	Prédának ki örül... (t)	338
79.	Pajzsa szegény fejemnek...	342
80.	Bűn testéből s tömlöcéből...	346
81.	Könyvem forrási, áradási induljak...	352
82.	Ne szállj pörben én velem...	356
83.	Magasztallak, én Istenem...	360
84.	Miként Egyiptusban...	365

Klaniczay Tibor észrevétele, hogy a második bártfai edíció, akár a versek sorrendjének, akár a különböző szövegváltozatok tekintetében rendezettebbnek tekinthető.¹²⁹ A nyomtatványok énekeit összehasonlítva arra a következtetésre jut, hogy azok egészen a 26. énekig azonos sorrendben következnek, ha a bécsi kiadás egyes műveket nem is vesz át az őskiadásból. Véleménye szerint Nyéki Vörös Mátyás eljárása az alábbiak szerint rekonstruálható.¹³⁰

A szerkesztő a *Szegény fejem Uramhoz óhajt...* kezdetű éneket követően az őskiadásban határozottan protestáns hangvételű szövegek következtek, melyeknek közlése Klaniczay véleménye szerint összeférhetetlen lett volna az összeállítani kívánt katolikus szemléletű kiadványával.¹³¹ A szerkesztőnek tehát, ahogy Klaniczay fogalmaz, elment a bizalma a soron következő énekektől; így továbbhalad egészen az Epicédiumig. Erről azonban láthatta, hogy nem Balassi szerzemény, ezért a versciklusba beillesztett Végtelen irgalmú... kezdetű Balassizsoltárral folytatta az edícióját utána közölve az ezt követő befejező énekrészt is, melyet a bártfai típusú kiadások is a zsoltár szerves folytatásaként kezelnek. Mindezek után Nyéki Vörös az általa írt hét bűnbánó zsoltárát is beilleszti,¹³² majd a szerkesztő a Klaniczay által az első edícióban is, a bártfai típusúhoz hasonlóként feltételezett vegyes énekrész első hat énekéből ötöt átvesz az általa tervezett kiadásba. Az Epicédiumhoz visszatérve aztán annak utolsó négy énekével folytatja, hiszen nem akart újfent visszatérni az ötvenedik zsoltárhoz, majd ezt követően, folytatólagos jelleggel közölte annak első és második versét is. Ezt követően, még szintén a Balassi részben, a két XVI. századi protestáns ének kap helyet; majd Klaniczay szerint Nyéki Vörös Mátyás még egyszer átlapozza az őskiadást. Utólag megragadja a figyelmét Rimay János három verse, *Könyörülj énrajtam, Úristen...*, a *Kiáltok hozzád mélységből...*, illetve a *Reménségem te légy nékem...* kezdetű énekek, melyeket így edíciója végére illeszt és ezzel lezárja kiadásának Balassi-részét.

¹²⁹ KLANICZAY, i. m. 300.

¹³⁰ Uo. 300-302.

¹³¹ „(...) a soron következő „Nem lehet szebb dolog a keresztyénségnél” kezdetű Rimay-vers határozottan protestáns jellegű, s egy katolikus kiadvánnyal összeférhetetlen. Nyéki Vörösnek úgy látszik ettől az énektől egyelőre elment a bizalma az előtte fekvő nyomtatott kiadás soron következő verseinek átvételétől. Igaz, hogy a bártfai kiadásban az ezt követő énekek közül nem mindegyiknek van protestáns felekezeti jellege, de akad még több ilyen is, így a „Hívek keresztyének”, valamint a „Vitézség embernek” kezdetű. A katolikus szerkesztő idegenkedését a versek e csoportja iránt Rimaynak az udvari életet bíráló énekei is felkelthették és kegyességi céljaira úgy látszik az itt található vitézi, hazafias és elmélkedő versek sem voltak elég alkalmasak.” – Uo. 301-302.

¹³² JENEI, *Az első Balassi-kiadás...* i. m. 346.

A versek sorrendjét áttekintve kitűnik, hogy azokat, ha elsődlegesen nem is felekezeti alapon, de mindenképpen valamifajta szempont alapján igyekeznek rendszerezni a szerkesztő. Mindkét vizsgált kiadás hagy el szövegeket az *editio princeps*hez képest,¹³³ azonban egyik esetben sem tekinthetjük a versek sorrendjét önkényesnek. Bár kétségkívül más kritériumok alapján kerülnek az első kiadásból kiválasztásra az egyes művek, a két edíció felépítése hasonló marad, az énekek sorrendjében csak bizonyosmértékű változtatások tapasztalhatóak.

Azok a fent már tárgyalt Rimay-költemények, melyeket a szerző hosszú argumentummal látott el, az 1633-ban Bécsben keletkezett nyomtatványból nagyrészt kimaradnak, a bártfai típusú kiadásokkal szemben mindössze három verset közöl. Ennek ellenére a bécsi edíció vegyes énekrésze tartalmazza a *Mennyekben lakozó, imádandó fölség...* kezdetű, Rimay Jánosnak tulajdonított verset, melyet más *Istenes énekek*-kiadások nem közölnek, sőt jelen nyomtatványon kívül a költeményt kizárólag az Erdődy-énekeskönyvből ismerjük. Klaniczay Tibor érvelése alapján érthetetlennek tűnik Nyéki Vörös Mátyás eljárása, miszerint több Rimay éneket nem illeszt be az edíciójába, viszont egy külön forrásból származó, semmivel sem kevésbé protestáns énekét igen. Valószínűbbnek tűnik, hogy a szerkesztő az alapján válogatta ki a verseket, hogy azok Balassi Bálintnak tulajdoníthatóak-e vagy sem. A bizonytalan szerzőségű, vagy a költő személyéhez köthető műveket a Balassi-részben hagyta, a többit pedig elhagyta a kiadásából.¹³⁴ Mivel a bécsi nyomtatvány a valóságban sosem került befejezésre és kiadásra, a 190. lapon egy vers közepén, ívfüzethatáron megszakad. Így abban sem lehetünk biztosak, hogy a Balassi-részből kiemelt verseket a későbbiekben Nyéki Vörös nem tervezte az általa létrehozott vegyes énekrészbe beilleszteni. A *Mennyekben lakozó, imádandó fölség...* esetében valószínűbbnek tűnik, hogy az az őskiadásban is megtalálható volt és mivel argumentumában az *Epicédium* szerzőjének neve szerepelt, a szerkesztő érdekesnek tartotta azt a versei után közzétenni a felekezeti különbség ellenére is.

A bécsi nyomtatványban három énekesoport esetében érzékelhetünk nagyobb elmozdulást a bártfai típusúhoz képest. Egyrészt a második bártfai kiadásban a vegyes énekrészben található *Ó, szép drága zálog..., Forog az szerencse..., Ifjúságom vétke gyakran..., Egekben lakozó Szentséges Háromság..., Sublimi te pater athere..., és a Szegény fejem Uramhoz óhajt...* kezdetű versek esetében. Illetve az *Epicédium* és a Rimay Jánostól származó *Könyörülj énrajtam,*

¹³³ SINKA Zsófia, VADAI István, *i.m.* 414-418.

¹³⁴ A bártfai típusú nyomtatványok szerkesztője vagy szerkesztői is hasonló módon járhattak el. Ebből a szempontból a két költő műveinek keveredése kifejezetten szerencsés jelenségnek tekinthető, mivel ennek köszönhetően maradhatott ránk több Rimay-vers is. Ugyanis, ha valóban a fenti szempontok szerint dolgoztak a kiadások összeállítói, az általuk nem Balassi-versnek nem ítélt *Mennyekben lakozó, imádandó fölség...* incipitű énekhez hasonlóan Rimay János többi művét is kihagyhatták volna edíciójukból.

Úristen..., a Kiáltok hozzád mélységből..., illetve a Reménségem te légy nékem... incipitű énekek esetében tapasztalhatjuk mindezt, melyek elé a szerző eredetileg hosszabb, prózai elmélkedéseket szánt. Mindhárom alkalommal azt látjuk, hogy nem egy-egy mű, hanem valamilyen kisebb egység pozíciója változott a kiadásban.

Az Ó, szép drága zálog... incipitű verssel kezdődő énekcsoporthoz képest kevésbé valószínűsíthető, hogy azokat Nyéki Vörös Mátyás a Klaniczay által feltételezett vegyes énekrészből kiemelte volna, hogy aztán azokat Balassi Bálint neve alatt közölje. Hiszen ahogy arra fentebb már utaltam, úgy tűnik, a szerkesztő nem törekedik arra, hogy elhallgassa a művek szerzőinek nevét. Ahol bizonytalan a versek származásában vagy újabb résszel bővíti a kiadását, arról a versek argumentumában vagy prózai bejegyzésben tájékoztatja az olvasót. Így a szóban forgó énekekkel kapcsolatban felmerülhet az az eshetőség is, hogy azok az *Istenes énekek* első edíciójában is valahol a Balassi-részben, ha nem is az *Epicédium* versei közé beékelve állhattak eredetileg.

Ahogy azt a Vadai István által készített hipotetikus őskiadás-tartalomjegyzéke¹³⁵ és az *editio prinseps*ből származó töredék összevetése során megtudtuk, az őskiadásban a versek nem állhattak az általunk a bártfai típusú kiadásokból ismert rendben. A gyűjteményben ugyanis gyülekezeti énekek is helyet kaphatnak, méghozzá Balassi Bálint nevét viselő fejjel, feltehetőleg valamilyen mértékben a költő művei közé keveredve. Ezek valószínűleg nagyobb számban is előfordulhattak az első kiadásban és csak egy részüket őrizte meg az *editio princeps* töredéke, illetve a bécsi nyomtatvány. A szövegeket aztán az *Istenes énekek* további kiadásai elhagyták. De azok alapján, melyek a fenti forrásokban megőrződtek, kijelenthető, hogy a későbbi szerkesztők követik az 1593-as bártfai gyülekezeti énekeskönyv verseinek rendjét. Az alábbiakban azokat a verseket rendeztem táblázatba, melyek az őskiadás forrásaként szolgáló énekeskönyvben, az *editio princeps*ben, illetve a bécsi és a bártfai kiadásban is jelen voltak. Az első edícióban előforduló énekeket kékkel, a további kiadásokban is előfordulókat rózsaszínnel jelöltem.

A KERESZTYÉN GYÜLEKEZETBEN VALÓ ISTENI DICSÉRETEK, BÁRTFA, 1593			ISTENES ÉNEKEK, BÁRTFA, 1632		
Sorsz.	Incipit	Oldalszám	Sorsz.	Incipit	Oldalszám
46.	Szánja az Úristen híveinek romlását...	64	N/A	Szükség keresztyénnek tudakozni...(t)	201
148.	Nagy keserves szívvel...	217	N/A	Panaszkodhatunk most országunknak...	201
182.	Szükség a keresztyénnek tudakozni...	281	N/A	Látod, mely rövid, múlandó e világ...	210
218.	Panaszkodunk most országunknak...	340	N/A	Az gonosz természet megromlásáról...	213
246.	Látod mely rövid, múlandó ez világ...	381			

¹³⁵ VADAI István, *Balassi – Rimay Istenes énekének...i.m.* 63–73.

247.	Az gonosz természet megromlásáról...	382
------	--------------------------------------	-----

ISTENES ÉNEKEK, BÉCS, 1633			ISTENES ÉNEKEK, BÁRTFA, 1660 K.		
Sorsz.	Incipit	Oldalszám	Sorsz.	Incipit	Oldalszám
35.	Ó, szép drága zálog...	63	54.	Ó, szép drága zálog...	206
36.	Egekben lakozó szentséges...	69	55.	Forog a szerencse...	218
37.	Forog a szerencse...	73	57.	Egekben lakozó szentséges...	233
38.	Sublimi te Pater athere...	78	58.	Sublimi te pater athere...	240
39.	Szegény fejem Uramhoz óhajt...	80	59.	Szegény fejem Uramhoz...	243
47.	Szánja az Úristen hívei...	106	60.	Az gonosz természet...	246
48.	Nagy keserves szívvel...	113			

A gyülekezeti énekeskönyvnek és az abból az egyes kiadásokba átkerült versek sorrendje alapján feltételezhetjük, hogy az őskiadás az énekek rendjét nem bontotta meg különösebben. A későbbi edíciók eljárásához hasonlóan csak kihagyott bizonyos szövegeket, de az énekeket azonos módon, egymás után közölte. Visszatérve az *Ó, szép drága zálog...* incipitű verssel kezdődő verscsoportra, feltételezhetjük, hogy azok az őskiadásban az itt felsorolt gyülekezeti énekek előtt jelenhetett meg és csak a későbbiekben, a bártfai típusú kiadásokban kerülhetett át a vegyes énekrészbe. Az *editio princeps*ben a szövegek az alábbi rendben állhattak:

Ó, szép drága zálog...
Egekben lakozó szentséges...
Forog a szerencse...
Sublimi te Pater athere...
Szegény fejem Uramhoz óhajt...
Szánja az Úristen hívei...
Nagy keserves szívvel...
Szükség keresztyénnek tudakozni...(t)
Panaszkodhatunk most országunknak...
Látod, mely rövid, múlandó e világ...
Az gonosz természet megromlásáról...

A bécsi kiadás mint kompozíció

Ahogy arról már többször szó esett, az 1633-ban Bécsben keletkezett *Istenes énekek* kiadvány katolikus jellege és a hiteles Balassi-versek közlésének igénye mellett léteznie kellett valamilyen más szempontnak is, mely alapján Nyéki Vörös Mátyás összeállította az edícióját. Az előző fejezetben felsorolt három nagyobb énekcsoport közül, az *Ó szép drága záloggal...* kezdődő egység pozíciója akár annak az őskiadásban feltételezett helyével magyarázható. Az *Epicédium* és Rimay János eredetileg hosszú argumentumot viselő műveivel kapcsolatban, legfeljebb utóbbi esetében képzelhetünk el hasonló megoldást. A bécsi edíciót

Nyéki Vörös Mátyásék több helyen fametszetes képekkel díszítették. Ezek azonban nem csak illusztráció céljából kerülhettek bele a nyomtatványba, hanem arra is szolgálhattak, hogy nagyobb tematikus egységekre bontsák a közölni kívánt szöveganyagot.

Az így keletkezett első egységet a Dávid királyt ábrázoló metszet és egy a 150. zsoltárból való idézet vezeti be, mely utóbbi az Úr énekkel és dobbal történő dicséretére szólít fel.¹³⁶ Ezt a részt követi Balassi Bálint Szentháromság-himnusza, melynek mindegyik darabja elé kerül illusztráció. A nyomtatvány az *Epicédiumban* szereplő *Végtelen irgalmú...* kezdetű Balassi-zsoltárral folytatódik az ehhez szorosan kapcsolódó befejező énekrésszel együtt; ezt Nyéki Vörös hét bűnbánó zsoltára követi, közöttük a *Végtelen irgalmú...* egy másik variánsával. A kiadvány ötödik nagyobb egységét a metszetek alapján az *Ó szép drága zálog...* incipitű énekkel kezdődő szövegcsoporthoz alkotja. A kiadó számára ezek a költemények valamilyen okból kiemelten fontosak lehettek, hiszen minden vers elé illeszt külön metszetet. Ezt követően az *Epicédiumnak* azon versei kapnak helyet az edícióban, melyek elsősorban Balassi Ferenc személyéhez vagy mindkét testvér halálához köthetők. A kötet a címlapján szereplő Dávid királyról készült metszettel vezeti be az *Epicédium* Balassi Bálint halálához szorosabban köthető énekeit, ezeket folytatólagosan a két protestáns gyülekezeti ének követi, melyeknek középpontjában a háborútól szenvedés, az Istenhez való esdeklés áll. A Balassi-részt három Rimay Jánostól származó könyörgés zárja le, melyet a szerkesztők egy Krisztust ábrázoló metszettel különítenek el.

A metszetek a kiadvány Balassi-Rimay szövegcsoportját így az alábbi részekre tagolják:

Metszet	Tartalom	Énekek
	Balassa Bálint Istenes éneki	1. Világon ég alatt... 2. Bocsásd meg, Úristen... 3. Bizonyal ismerem rajtam... 4. Ó, én Istenem, ím... 5. Ó, szent Isten, kit kedvedben... 6. Kegyelmes Isten, kinek kezében... 7. Legyen jó idő csak... 8. Ó, ki későn futok... 9. Az Úr az égben... 10. Adj már csendességet... 11. Ó, kegyelmes Isten, nézz szépen...

¹³⁶ Ez utóbbi azért is érdemel figyelmet, mivel a bécsi kiadás nem veszi át az egyes művek nótajelzéseit. Ez alól az egyetlen kivétel a *Szánja az Úristen...* incipitű ének.

		12. Jöjj mellém, szent Isten... 13. Lelkemnek hozzád való... 14. Ó, én kegyelmes Istenem...
ISTENES ENEK. 23 Engem penigh bocsátóokra,Emelly fel jó állapotra, Ne tessék az hogy héába, Bírám magamat magadra. Kiért az mig élek itten, Dichirlek felleges Isten, Ki könyöröljz illy veszteten, Alkotlégy örökkén, Amen. Hymni tres ad Sacrosanctam Trinitatem. PRIMUS. Ad Deum Patrem pro levamine malorum. B A Z BALASSA BALINTNAK 26 HYMNVS SECVNDVS. Ad Deum Filium, pro impetranda misericordia. SALVATOR MUNDI A Z szent Háromságnak kinek imádkoznak Christus második személye, kégi ISTENES ENEK. 29 HYMNVS TERTIVS. Ad spiritum Sanctum, pro felici conjugio. A Z szent Háromságnak harmadik személye, Szerelmnek Isten szentét gerjesztője, Az jó házasságnak ki vagy boldog szeretője, Szívek szentelője. B 4 Szene <td> Balassi Szentháromság-himnusza </td> <td> 15. A Szentháromságnak első személye... 16. A Szentháromságnak, kinek imádkoznak... 17. A Szentháromságnak harmadik személye... </td>	Balassi Szentháromság-himnusza	15. A Szentháromságnak első személye... 16. A Szentháromságnak, kinek imádkoznak... 17. A Szentháromságnak harmadik személye...
ISTENES ENEK. 48 Halála előtt való betegségeben ezt azso. psalmust fordította. V Egtelen irgalmú O te nagy hatalmú Mien I légy már kegyelmes, Onch ki	Epic. III.I. Epic. III.II.	18. Végtelen irgalmú... 19. Mint ágyúgolyóbis...
BALASSA BALINTNAK 50 NOTA BENE. Ez örvendék psalmus, mivel hogy szent David Királynak az bet penitencia tartó Soltári könyvél egyik: jó és helyes alkalmatosság, az több psalmusok, melyek hasonló versek, melyekre fordítottanak ide helyezésre. KEO- ISTENES ENEK. 51 KEOVETKEZIK SZENT DAVID PENITENTIA TARTO SOLTARI. Meg ne emlekekezzél Uram vétkeinkről, sem az mi Atyáink vétkeiről: és bocsát ne állj rajtunk bűneinkért. C 3 VI.	Szent Dávid penitenciatartó zsoltára	20. Meg ne fedj engemet, Uram... 21. Boldogok, akiknek undok... 22. Meg ne fedj engemet... 23. Végtelen irgalmú... 24. Uram, halld meg szómat... 25. Sok háborúságban, szívem nagy... 26. Hajts meg füleidet...

ISTENES ENEK 63 Bűnök bocsánatjért. OH szép drága Zálogh igaz fővet chulag Christus idvölég fénye, Di- csátló fok jóknak mennyei karoknak tifa- ta bűnös tudára, Minden bűnösöknek fer- tetett bűnöknek egyedül vagy reménye, Te eláldban börtöl mezt vékezet ródlí í- bulagom ideje. En még akkor vesék Adam hogy el esék az Aranyas ládán, Anyám- sárlatát láda esék szennyét borítá rám mé-	ISTENES ENEK 69 Melhet irt jó ki mulásáért. MEMENTO MORI E Gekben lakozó frentéges három- sig, Kinek nincsen semmi dolgában hanulós, Egyrevalóságából al fátál tita- sig, Chak te nekét szőlőj meynyel fola- sig.	ISTENES ENEK 73 IGEN SZEP ENEK, EZ két főnök börtüjből álván. Ferendum & Sperandum, Autore in- certo. F Orog az szerencse mit bíznok a ben- ne semmiiben nem állandó, Chak D a ide-	A bártfai típus vegyes énekrészének versei	27. Ó, szép drága zálog... 28. Egekben lakozó szentséges... 29. Forog a szerencse... 30. Sublimi te Pater athere... 31. Szegény fejem Uramhoz óhajt...
78 BALASSA BALINTNAK Alia incerto Autore. S Plúmi re Pater ather Istius finera pellere, Memm, D E V S: quantum felus, aniduum largire, Ne querela at infamia sollicitum re, Hoc terribile cor adeo virum, Vix citius bile polluitur, Dum peccator, peris tremor, quasis horro immensus, Colluctetur, ne videatur, restus Olympos, plan.	80 BALASSA BALINTNAK Quare tunc confice gratiam Nec decere gratia Selam Cernam cui Christum pijs esse cultus pra. Da misse dace Christo videre thronum. Azon Magyaról. S Zegény fejem Uramhoz chajt, Tő- delmes szívet nekí hajt, Oh Irtom melly sok vétkem mirtas nekem ujult, Hogy Pokolban ne küldhök véghectem jajt. Köny-hullásban fremem elék, Ege, földet vétkemmel fellek, Elanégim írá- jomaz,			
ISTENES ENEK 83 M A S. Az Tatarok be jövése, és az Nagysa- gu BALASSA FERENCZNEK halála irattatik meg. S LADISLAVS. R. P ALLAS nem nyughaték a kővezet jáné, Iról szél loboztat Taurisban kö- dé,		Balassi Ferenc halálára	32. Pallas nem nyughaték... 33. Delos szigetéből... 34. Kérddhedd e koporsót... 35. Csudálható nagy dolog...	
ISTENES ENEK 95 AZ NAGYSAGOS ES Teknemes Gyarmati BALASSA BALINTNAK Esztergom alá való kézfájlai, s imádsága: mit peldá- zott legyen az ő vesélyes kamukból elindított záföldje, kinn Hársváral Dávid Király vagon térdén le teleped- ve, észre fogot, s fel emelt kézzel ir- ta: Az Nemzetes és vitézlő RI- MAI JÁNOS által, az mint az verjük fejből megtevezik holat az vagon-: Balassios fratres Rimai decorat. E Bo-	96 BALASSA BALINTNAK B Ochádá szent lelketek Eghből Ur Isten mellém: Ki vezértyen, f-gonost ne hadgyon jhu földem, Felcsem ne legyen általmában vegyen, Chozzon, szívet belém. Az te jó völtod-ént távozást el vékemet, Ojzam magam tőle, f-gyál- hem mint megemert, Ne várj el ellet- fel le szaz meledél, hald kegyreben kár- tuzat. Lis	Balassi Bálint halálára	36. Bocsásd Szentlelkedet... 37. Hadvezérlő Pallas... 38. Imhol édes hazám... 39. Szánja az Úristen hívei... 40. Nagy keserves szívvel...	

120 BALASSA BALINTNAK M A S. MISERERE NOBIS Könyörülj én rajtam Úr Isten Cár- galmazz, Lelkem mert meg rúult, kötél ötre búf-gáz, Mayd az kárhozat- is rajtam elhatalmaz, Sokáig irgalmad ha meg nem ótalmazz, Lelki	Rimay hosszú argumentumokkal ellátott énekei	41. Könyörülj énrajtam, Úristen... 42. Kiáltok hozzád mélységből... 43. Reménségem te légy nékem...
--	---	---

Felhasznált irodalom

- Balassi Bálint *Összes művei*, kiad. ECKHARDT Sándor, I, Bp., Akadémiai, 1951,
- BÓTA László, *A Balassi-Rimay versek első kiadásának keletkezéséhez*, ItK, 1983. 173–188.
- CZAKÓ Elemér, GÁRDONYI Albert, IVÁNYI Béla; *A Királyi Magyar Egyetemi nyomda története 1577-1927*. Bp. 1927. 40-41
- DÉZSI Lajos, *Balassa és Rimay Istenes énekeinek bibliographiája = Rimay János munkái*, szerk. RADVÁNSZKY Béla, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1904
- FERENCZI Zoltán, *Rimay János (1573 – 1631)*, Bp, 1911, 30.
- HOLL Béla, Ferenczffy Lőrinc. *Egy magyar könyvkiadó a XVII. században*, Bp., 1980, 111.
- H. HUBERT Gabriella: *Függelék: Balassi és Rimay istenes énekeinek kiadásai = A sajtókazai Radvánszky-könyvtár története*, Szeged, JATE Press, 1998
- H. HUBERT Gabriella, *Balassi Istenes énekeinek legelső kiadása?* MKSz, 1995, 169-172
- KLANICZAY Tibor, *Hozzászólás Balassi és Rimay verseinek kritikai kiadásához*, Budapest, MTA I. OK XI, 1957
- KÖSZEGHY Péter, *A Balassi-szöveghagyomány néhány kérdéséről*, ItK, 1985, 76-89.
- NUZZO, Armando, *Balassi Bálint Istenes énekeinek első bécsi és lőcsei kiadásáról*, MKSz, 1992, 348-351
- NUZZO Armando, *Kísérőtanulmány a hasonmás kiadáshoz = BALASSA Bálint, Gyarmati Balassa Bálintnak Istenes éneke*, Bécs, 1633, hasonmás, kiad. KÖSZEGHY Péter, kísérő tanulmány, Bp., 1994. (BHA, 29)
- PIRNÁT Antal, *Rimay Balassi-epicédiumának kísérő iratai = Epicédium a Balassi fivérek... Epicédium a Balassi fivérek, Bálint és Ferenc halálára (fakszimile)*. szerk.: Ács Pál, Bp. Balassi kiadó, 1994. 68-71.
- SINKA Zsófia, VADAI István, *Fától az erdőt = Tanítványok, mesterek: Tanulmányok Balázs Mihály köszöntésére*, Szeged, 2008, 299–300.
- SZABÓ András, *A Balassi-epicédium megjelenési körülményei = Epicédium a Balassi fivérek, Bálint és Ferenc halálára (fakszimile)*. szerk.: Ács Pál, Bp. Balassi kiadó, 1994. 72-75.
- SZÖRÉNYI László, *Önfiloszhattýú = Mielz van mesureque ne fait estultie. A hatvanéves Horváth Iván tiszteletére*. Bp., Krónika, 2008. 362–369.
- VADAI István, *Balassi, Rimay és Szenci Kertész Ábrahám*, ItK, 2015/4. 433-467.

- VADAI István, *Fától az erdőt. Balassi Bálint költészetének kéziratok és nyomtatott hagyománya*. Közreadja: FAZEKAS Sándor, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, Bp. 2021. 198.
- VADAI István, *Hozzászólás a Hozzászóláshoz = A szerelem költői: Konferencia Balassi Bálint születésének ötödfélszázadik, Gyöngyösi István halálának háromszázadik évfordulóján*, Sárospatak, 2004. május 26-29., szerk.: SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, Bp, Universitas, 2007.
- VADAI István, *Krúda = Magyar Művelődéstörténeti Lexikon LX: Minden kor (ágyod térde – zsúpra, aggnő). A főszerkesztő Kőszeghy Péter hatvanadik születésnapjára*. Szerk. BARTÓK István, CSÖRSZ Rumen István, JANKOVICS József, SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, Budapest, rec.iti, 2011, 116–120
- VADAI István, *Solvirogram Pannonius = A zsoldán a régi magyar irodalomban*, szerk. PETRŐCZI Éva, SZABÓ András, Bp., Károli Gáspár Református Egyetem–L'Harmattan, 2011
- VARJAS Béla, *Balassi Bálint „Istenes énekei”-nek első kiadása*, MKSz, 1940, 105–126.
- V. ECSÉDY Judit, *Tipográfiai vizsgálódások az Istenes énekek körül*, MKSz, 1997, 201–205.

NYILATKOZAT a szakdolgozat eredetiségéről és az elektronikus feltöltésről

Alulírott Horváth Margareta.....(név)

ITSQ5L.....(Neptun kód), a PTE Bölcsészet – és Társadalomtudományi Karának hallgatója ezzel büntetőjogi felelősségem tudatában nyilatkozom és aláírással igazolom, hogy

Az Istenes énekek rendezetten kiadásai.....

.....
című szakdolgozatom **saját szellemi tevékenységem eredménye**, az abban hivatkozott nyomtatott és elektronikus szakirodalom felhasználása a szerzői jogok nemzetközi szabályainak megfelelően készült.

Tudomásul veszem, hogy szakdolgozat esetén plágiumnak számít:

- szó szerinti idézet közlése idézőjel és hivatkozás megjelölése nélkül;
- tartalmi idézet hivatkozás megjelölése nélkül;
- más publikált gondolatainak saját gondolatként való feltüntetése.

Kijelentem, hogy a plágium fogalmát megismertem és tudomásul veszem, hogy amennyiben a benyújtott szakdolgozat sérti a szerzői jogokat, úgy a dolgozat minősítése elégtelen (1), továbbá velem szemben a szakfelelős fegyelmi eljárást kezdeményez a dékánál a Tanulmányi és Vizsgaszabályzat 59. § (14) alapján.

Kijelentem továbbá, hogy a Tanulmányi és Vizsgaszabályzat 59.§ (8) értelmében a szakdolgozatomat a kari ütemezés szerinti határidőig az **elektronikus rendszerbe feltöltöttem**.

Tudomásul veszem, hogy a szerzői jogi szabályok betartását a Pécsi Tudományegyetem plágiumkereső rendszeren keresztül ellenőrizheti.

Pécs, 20 22 év április hó 13. nap

Horváth Margareta
hallgató aláírása

Felhasználási nyilatkozat

Név	Horváth Margareta
Egyetem / Kar	Pécsi Tudományegyetem Filozófia- és Társadalomtudományi Kar
Szak	Irodalom- és Kultúratudomány MA
A képzés módja (nappali, levelező)	nappali
A szakdolgozat benyújtásának éve	2022
A szakdolgozat címe	Az Istenes elnevezés rendezetlen kiadásai
Címfordítás (ha idegen nyelvű a szakdolgozat)	—
A szakdolgozat témavezetője	Dr. Balázs Péter
A szakdolgozat kereshetőségét segítő 5 kulcsszó	istenes, rendezetlen, Balassi, Rimay, Soli, rogram

I. *

Alulírott mint a szakdolgozat szerzője, a szerzői jog kizárólagos jogosultjaként hozzájárulok, hogy a dolgozatom elektronikus benyújtását követően azt a Pécsi Tudományegyetem időbeli korlátozás nélkül, tudományos kutatás céljából, az erre jogosult, az Egyetem által meghatározott személyek számára hozzáférhetővé tegye.

II. *

Alulírott mint a szakdolgozat szerzője, a szerzői jog kizárólagos jogosultjaként nem járulok hozzá, hogy a dolgozatom elektronikus benyújtását követően azt a Pécsi Tudományegyetem tudományos kutatás céljából hozzáférhetővé tegye.

Pécs, 2022 év 04. hó 13. nap

Horváth Margareta

.....
a hallgató aláírása

* – Kérjük, a kívánt részt jelölje meg.